

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2023 / Τεύχος 19
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες

Τεύχος 19

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2023

Title: Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 54 σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Εκδότης:

Παντελής Γεωργογιάννης
Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Tel/Fax: 2613019948
website: <http://politika.inpatra.gr>
email: politika@inpatra.gr

Γραμματεία:

Σπηλιωτοπούλου Νάντα- Ελπίδα, Φιλόλογος, Σπουδές στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό
Σκούρα Ειρήνη, Φιλόλογος, Μεταπτυχιακό στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών με ειδίκευση στη Γλωσσολογία
Λουκοπούλου Αγγελική, Φιλόλογος, Μεταπτυχιακό στο ΕΑΠ στις Επιστήμες της Αγωγής

Copyright ©:

Παντελής Γεωργογιάννης
Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτική δημοσίευσης άρθρων:

Η Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση «**Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες**» δημοσιεύει άρθρα τα οποία έχουν υποστεί διαδικασία τυφλής κρίσης. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται σε κάθε άρθρο απηχούν εκείνες των συγγραφέων και δεν είναι απαραίτητως αποδεκτές από την Συντακτική Επιτροπή.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση
Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα της τυφλής κρίσης

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, τ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Συντακτική Επιτροπή

Κεδράκα Κατερίνα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Μοριακής Βιολογίας και Γενετικής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Παναγιωτόπουλος Δημήτρης, Καθηγητής Αθλητικού Δικαίου ΤΕΦΑΑ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πανταζής Σπύρος, Ομότιμος Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Επιστημονική Επιτροπή

Αλεξιάς Γιώργος, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Υγείας και του Σώματος Τμήματος Ψυχολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών

Αναστασιάδου Σοφία, Καθηγήτρια Στατιστικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Baros Wassilios, Professur für Bildungsforschung, Universität Salzburg

Γαλανάκη Ευαγγελία, Καθηγήτρια Αναπτυξιακής Ψυχολογίας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Γεωργίου Θεόδωρος, Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Ηλιοφότου-Μένον Μαρία, Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής ηγεσίας και Οικονομικών της Εκπαίδευσης Τμήματος Επιστημών της Αγωγής Πανεπιστημίου Κύπρου

Κουζής Γιάννης, Καθηγητής Εργασιακών Σχέσεων Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Κοσμήτορας Σχολής Πολιτικών Επιστημών Παντείου Πανεπιστημίου

Παιονίδης Φιλίμων, Καθηγητής Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Παπαδάκη Πολυξένη, Καθηγήτρια Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαρίζος Αντώνης, Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Θρησκείας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Πλειός Γιώργος, Καθηγητής, Πρόεδρος του Τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Μέλος του ΔΣ του ΕΣΡ
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, Καθηγήτρια Στατιστικής-Μεθοδολογίας Ποσοτικής και Ποιοτικής έρευνας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Παν/μίου Θεσσαλίας
Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Πατρών
Θάνος Θεόδωρος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
Καλεράντε Ευαγγελία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Πολιτικής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
Καμτσιδου Ιφιγένεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης (CPT)
Οικονόμου Λεωνίδας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Τουντασάκη Ειρήνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Διαμαντοπούλου Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε. Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Κωσταρέλλα Ιωάννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Μακρής Σπύρος, Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Θεωρίας Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Επιστημών Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Μαυρίδης Ηρακλής, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου
Μουζακίτης Άγγελος, Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας Παν/μίου Κρήτης
Ξανθόπουλος Χρήστος, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής θεωρίας της γνώσης Παντείου Πανεπιστημίου
Πρόντζας Δημήτρης, Επίκουρος Καθηγητής Διαφθοράς του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών
Σαββάκης Μάνος, Επίκουρος Καθηγητής Μικροκοινωνιολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου
Τσαϊρίδης Χαράλαμπος, Επίκουρος Καθηγητής Στατιστικής Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
Μενελάου Νίκη, Λέκτορας Δημοσιογραφίας Πανεπιστημίου Frederick Κύπρου
Σταυρόπουλος Αναστάσιος, Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Η Συντακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

**Η Άλλη Όψη του Ειρημιστικού, Μεταρρυθμιστικού Λόγου στο
Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Συγκείμενο: προεκτάσεις αντι-
εθνικής ηγεμόνευσης και ακαδημαϊκές συνενοχές** 7

Δρουσιώτη Κάλλη

**Οι απόψεις του Πέτρου Βράιλα-Αρμένη για τη λειτουργία του
ελληνικού κράτους και των θεσμών του** 41

Δεληγιάννης Χρήστος

Δρουσιώτη Κάλλη

**Η Άλλη Όψη του Ειρηνιστικού,
Μεταρρυθμιστικού Λόγου στο
Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Συγκείμενο:
προεκτάσεις αντι-εθνικής ηγεμόνευσης και
ακαδημαϊκές συνενοχές**

Περίληψη

Η διδακτέα ύλη και τα σχολικά εγχειρίδια αδιαμφισβήτητα συνιστούν πολιτικά κείμενα.¹ Συνεπώς, χρειάζεται να εξετάζονται εις βάθος ως προς τη γνώση που οικοδομούν και νομιμοποιούν. Ωστόσο, ένα τέτοιο εγχείρημα δύναται να συνεπάγεται νέες ηγεμονεύσεις και πολιτικές συνενοχές που χρήζουν με τη σειρά τους κριτικής εξέτασης. Αναγνωρίζοντας αυτή την αναγκαιότητα, στο παρόν άρθρο επιχειρώ μια αποδομητική ανάγνωση ενός κειμένου (του Γιάννη Παπαδάκη)² το οποίο είναι αντιπροσωπευτικό ενός ειρηνιστικού μεταρρυθμιστικού λόγου ο οποίος, όμως, ενέχει προεκτάσεις και συνέπειες μιας νέας, αντι-εθνικής και στο βάθος συντηρητικής ηγεμόνευσης. Με την παρούσα αποδομητική ανάγνωση θα εξετάσω τις θεωρητικές και λογικές συνέπειες και προεκτάσεις του συγκεκριμένου κειμένου. Θα δείξω ότι ο Παπαδάκης³ έμμεσα χρεώνει στην εθνική ταυτότητα την

1 Pinar, W. F. & Bowers, C. A. (1992). Politics of curriculum: Origins, controversies, and significance of critical perspectives. Στο: Review of Research in Education, τόμ. 18, σ.σ. 163-190.

2 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

3 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of

ευθύνη για την προβληματική αντιμετώπιση της ετερότητας, ενοχοποιώντας έτσι το εθνικό αίσθημα αδιαφοροποίητα και γενικευμένα. Επιπλέον, θα εξηγήσω ότι η μοντερνιστική, ρητή, εισήγηση του εν λόγω ερευνητή για αποκοπή του παρόντος από το ιστορικό παρελθόν υπονομεύει την εθνικότητα, και ότι η από μέρους του ανάγνωση του εθνικού αυτοπροσδιορισμού των Ελληνοκυπρίων μαρτυρεί μια οντολογική και φυλετική κατανόηση της εθνικής ταυτότητας. Συνολικά, θα φανεί ότι η κριτική που ασκεί ο Παπαδάκης⁴ στην εθνική ταυτότητα αντιφάσκει με τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό τον οποίο υποτιθέμενα ο ίδιος υιοθετεί, και καταλήγει σιωπηρά στην απόλυτη ενοχοποίηση της εθνικής ταυτότητας.

Λέξεις κλειδιά: ειρηνική συνύπαρξη με την ετερότητα, ιστορικό παρελθόν, εθνική ταυτότητα, κρατική/πολιτειακή ταυτότητα, χρέος στην ετερότητα, κοινωνικός κονστρουξιονισμός.

Abstract

Teaching material and textbooks should be scrutinized concerning the knowledge that they construct and legitimize inasmuch as they operate politically. But such scrutiny may also require further examination because it often involves new hegemonies and political complicities. Acknowledging this necessity, my aim in the present article is to conduct a deconstructive reading of a text (that of Yannis Papadakis)⁵ that is representative of a new hegemony. As I will show, Papadakis implicitly blames ethnic identity for the unjust treatment of the Ethnic Other and thus incriminates ethnic attachment wholesale. Papadakis also suggests a disconnection between the present and the historical past. His suggestion, I argue, undermines ethnicity while failing to stave off essentialist and racial understandings of it. On the whole, Papadakis' critique of the pernicious political operations of ethnic identities is at variance with social constructionism and ends up annihilating ethnic identities.

Keywords: peace, historical past, civic identity, ethnic identity, debt to alterity, social constructionism

1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο διερευνώνται οι θεωρητικές/λογικές και πολιτικές συνέπειες και

schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

4 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

5 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

προεκτάσεις ενός χαρακτηριστικού κειμένου (του Γιάννη Παπαδάκη)⁶ ειρηνιστικού μεταρρυθμιστικού εκπαιδευτικού λόγου οι οποίες αντιβαίνουν στις διακηρυκτικές διατυπώσεις του ίδιου του κειμένου. Κατ' επέκταση, αναλύεται μια νέα ακαδημαϊκή ηγεμόνευση στο ελληνοκυπριακό εκπαιδευτικό συγκείμενο. Πρόκειται για την ηγεμόνευση που, στην προσπάθειά της να αναλύσει τις πολιτικές δόμησης ταυτοτήτων, να άρει προβληματικά στοιχεία που έχει ή δύναται να αναπτύξει η εθνική ταυτότητα και να προωθήσει έναν ειρηνιστικό μεταρρυθμιστικό εκπαιδευτικό λόγο, καταλήγει η ίδια σε προβληματική και αδικαιολόγητη αντιμετώπιση της εθνικής ταυτότητας. Επιχειρώντας να προσεγγίσει την ταυτότητα με μη ουσιοκρατικούς όρους, αυτή η ηγεμόνευση προτείνει την αποκοπή της ταυτότητας από το ιστορικό παρελθόν, παρότι το τελευταίο αποτελεί θεμελιακή συνιστώσα της ταυτότητας και δεν ανάγεται κατ' ανάγκη σε ουσιοκρατικές βάσεις. Συνεπώς, πέρα από το ότι την αδειάζει από ό,τι την καθιστά εξαρχής εθνική, η συγκεκριμένη ηγεμόνευση εμποδίζει ενδεχόμενες θετικές λειτουργίες της ταυτότητας, όπως το χρέος και την ευθύνη προς την αδικημένη από τον εθνικό Εαυτό ετερότητα.

Επιπρόσθετα, η υπό ανάλυση ακαδημαϊκή ηγεμόνευση προβαίνει σε απλουστευτικές ερμηνείες του κυπριακού προβλήματος: ανάγει το Κυπριακό σε πρόβλημα δικοινοτικής σύγκρουσης αποσιωπώντας ή/και αγνοώντας τον καθοριστικό ρόλο του διεθνούς παράγοντα, των Μεγάλων Δυνάμεων και των συμφερόντων τους εντός του μετααποικιακού και ψυχροπολεμικού κλίματος. Τέτοιες απλουστευτικές προσεγγίσεις/μισές αλήθειες, αντί να συμβάλουν στην ειρήνη, και παρά τις καλές προθέσεις, πιθανόν να υποβοηθήσουν, σε ακαδημαϊκό/διανοητικό και συναισθηματικό επίπεδο, την αποδοχή νέων σχεδίων λύσης, τύπου «Σχέδιο Ανάν», δηλαδή, σχεδίων που είναι άδικο, επιβάλλουν μη βιώσιμες λύσεις και δεν αποκαθιστούν τα παραβιασμένα ανθρώπινα δικαιώματα. Υπό αυτή την οπτική και δεδομένου ότι το Κυπριακό συνιστά ένα άλυτο πρόβλημα, το παρόν άρθρο αποτελεί επίκαιρη παρέμβαση παρότι κρίνει ένα παλαιότερο (του 2008) κείμενο.

Ενώ, σε μια πρώτη και επιφανειακή ανάγνωση, η υπό ανάλυση ηγεμόνευση προωθεί την πολυ-πολιτισμικότητα, τον πλουραλισμό και, εν γένει, καλωσορίζει τη διαφορετικότητα, σε βαθύτερο επίπεδο, στις προεκτάσεις και τις λογικο-πολιτικές της συνεπαγωγές, προωθεί την ταυτότητα του Ενός και, συγκεκριμένα, την αποκλειστικά κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα ως τη μόνη πολιτικά ενεργή (όπου, κατά συνέπεια, η εθνική ταυτότητα είναι πολιτικά αδρανής), σε μια εκδοχή εξιδανικευμένη και βολική προς όλα όσα η εν λόγω ηγεμόνευση εν τέλει προάγει. Προς εξυπηρέτηση των προαναφερθέντων, ο υπό ανάλυση λόγος χρησιμοποιεί ως εργαλείο ανάγνωσης της εθνικής ταυτότητας τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό. Εντούτοις, πολλές φορές σε αντίφαση με τον κονστρουξιονισμό, για παράδειγμα, όταν ολισθαίνει σε ουσιοκρατική, φυλετική

6 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

Παραπομπή: Δρουσιώτη, Κ., Η Άλλη Όψη του Ειρηνιστικού, Μεταρρυθμιστικού Λόγου στο Ελληνοκυπριακό Εκπαιδευτικό Συγκείμενο: προεκτάσεις αντι-εθνικής ηγεμόνευσης και ακαδημαϊκές συνενοχές. *Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες*, τχ. 19/2023, σ.σ. 7-40. Στο: <http://politika.inpatra.gr>

ανάγνωση της εθνικής ταυτότητας, ο υπό ανάλυση λόγος καταλήγει σε μια έμμεση, ολοκληρωτική και αθεμελιώτη ενοχοποίηση της εθνικής ταυτότητας. Στο παρόν άρθρο, με εργαλείο ανάλυσης τη λογο-αναλυτική προσέγγιση των Λακλάου και Μουφ, θα παρουσιάσω κριτικά αυτήν την ακαδημαϊκή ηγεμόνευση όπως συγκεκριμενοποιείται στο κείμενο του Παπαδάκη.⁷

Στις σελίδες που ακολουθούν, αρχικά θα δώσω κάποια προκαταρκτικά σχόλια ως προς το περιεχόμενο του κειμένου του Παπαδάκη⁸ και της κριτικής μου σε αυτό. Στη συνέχεια, αφού προβώ σε μια σύντομη επισκόπηση του κυπριακού προβλήματος, θα συζητήσω τις βαθιές πολιτικές συνέπειες που έχει ο συσχετισμός, στον οποίο προβαίνει ο εν λόγω συγγραφέας⁹, ανάμεσα στη συγκρότηση μιας αποκλειστικά πολιτειακής ταυτότητας και τη δίκαιη αντιμετώπιση της ετερότητας. Θα δείξω ότι, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, το υπό ανάλυση κείμενο (α) προϋποθέτει σιωπηρά ότι η κονστρουξιονιστική κατανόηση της ταυτότητας και η αποδόμηση της άδικης αντιμετώπισης της ετερότητας επιβάλλουν την πολιτική αδρανοποίηση της εθνικής ταυτότητας (εξ ου και η έμμεση απολυτοποίηση της πολιτειακής οργάνωσης του κράτους)· (β) αναπαράγει υπόρρητα την κατανόηση του δίπολου «Εμείς – Άλλοι» αποκλειστικά με όρους αντιπαλότητας.

Εδώ επιβάλλονται οι εξής εισαγωγικές διευκρινίσεις: Πρώτο, η παρούσα κριτική παρέμβαση σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται ότι τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας πρέπει να παραμείνουν ως έχουν, διατηρώντας, δηλαδή, όλα τα προβληματικά σημεία που πολύ σωστά εντοπίζει ο Παπαδάκης¹⁰, όπως η αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας των εθνικών Άλλων και των δεινών που έχει προκαλέσει ο εθνικός Εαυτός εντός ενός πλαισίου «αγιοποίησης» του εθνικού Εαυτού ή/ και «δικαίωσης» της δράσης του. Ωστόσο, (α) ο επιβαλλόμενος αναπροσανατολισμός προς την ειρηνική συνύπαρξη δεν μπορεί να ταυτιστεί με, ή να δικαιολογήσει, τον ιστορικά αθεμελιώτο υποβιβασμό του κυπριακού προβλήματος (βλέπε επόμενο μέρος) σε ένα πρόβλημα εθνοτικής ή εθνικιστικής σύγκρουσης και μη ανοχής του εθνικά διαφορετικού. Ένας τέτοιος υποβιβασμός αποτελεί θεωρητική συνέπεια της απουσίας, στο υπό ανάλυση κείμενο, οποιασδήποτε

7 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

Για την ίδια αντι-εθνική ηγεμόνευση όπως συγκεκριμενοποιείται αλλού, βλέπε: Δρουσιώτη, Κ. (2015). Η αποδόμηση της (ενοχοποιημένης) εθνικής ταυτότητας ως προϋπόθεση της ειρηνικής συμβίωσης με τον εθνικό Άλλο στο κείμενο της Elena Ioannidou Language policy in Greek Cypriot education: tensions between national and pedagogical values. Στο: *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. ΙΖ, σ.σ. 102-129· Δρουσιώτη, Κ. (2018). «Διπλωλωσία στην Κύπρο»: Αναπάντητα ερωτήματα και αθέατες πτυχές του ελληνοκυπριακού συγκεκριμένου. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Στο: ΙΗ, σ.σ. 90-118.

8 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

9 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

10 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

έμφασης στην συνεχιζόμενη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την Τουρκία και την αναγκαιότητα να αρθεί η εν λόγω καταπάτηση (ανεξάρτητα από τη όποια μορφή λύσης του Κυπριακού θα αποφασίσουν οι δυο κοινότητες).¹¹ (β) Ο επιβαλλόμενος αναπροσανατολισμός προς την ειρηνική συνύπαρξη, σε αντίθεση με το πνεύμα του κειμένου του Παπαδάκη, δεν προϋποθέτει λογικά την πολιτική αδρανοποίηση/αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας.

Δεύτερο, το παρόν άρθρο δεν ασκεί άμεση κριτική στα σχολικά εγχειρίδια καθαυτά και, κατά συνέπεια, δεν περιλαμβάνει προτάσεις αλλαγής των εγχειριδίων, ούτε αναφορές στο ειδικό αντικείμενο της Διδακτικής της Ιστορίας. Αντίθετα, ο σκοπός μου είναι πιο θεωρητικός παρά πρακτικός. Θα καταδείξω ότι κάποιες ηγεμονικές παρεμβάσεις ειρηνιστικού μεταρρυθμιστικού λόγου έχουν συνέπειες και προεκτάσεις που εργαλειοποιούν την εκπαίδευση χωρίς να προάγουν τη δικαιοσύνη και την ειρήνη, παρότι οι ηγεμονεύσεις αυτές διατείνονται το αντίθετο και πιθανώς πείθουν για αυτό τον βιαστικό αναγνώστη. Παρά τις όποιες καλές προθέσεις, αυτές δεν αρκούν για να κρατηθεί μακριά ο κίνδυνος επιβολής μιας εργαλειοποίησης της εκπαίδευσης που αναπαράγει «μισές-αλήθειες» και συντηρεί την καταπάτηση θεμελιακών αρχών δικαιοσύνης κατοχυρωμένων από το Διεθνές Δίκαιο.

Τρίτο, δεν θα ισχυριστώ ότι στο υπό ανάλυση κείμενο¹² διατυπώνονται ρητά θέσεις όπως ότι, προς χάριν της ειρήνευσης των δύο κοινοτήτων, θα πρέπει να απαλειφθεί το ιστορικό παρελθόν από τη διδασκαλία της ιστορίας ή ότι θα πρέπει να διαγραφούν οι εθνικές ταυτότητες προς χάριν μιας μοναδικής πολιτειακής ταυτότητας, ή ότι προάγεται η ιστορική ενσυναίσθηση από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν το δράμα των Ελληνοκυπρίων τα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια. Θα καταδείξω, όμως, ότι αυτές είναι κάποιες από τις θέσεις που μπορούν να εξαχθούν από το κείμενο, ως λογικές απόρροιας υπόρρητων και σιωπηρών ή υπονοούμενων υποθέσεων ή παραδοχών (και για την μη εξαγωγή των οποίων ο ίδιος ο συγγραφέας του κειμένου δεν ορθώνει κανένα εμπόδιο).

Τέταρτο, σε συμφωνία με τον κονστρουξιονισμό (βλέπε Λακλάου και

11 Αν και ο Παπαδάκης αναγνωρίζει τις φρικτές συνέπειες της Τουρκικής εισβολής, όταν, για παράδειγμα, αναφέρει ότι οι Τουρκοκύπριοι υπέφεραν πολύ περισσότερο από ότι οι Ελληνοκύπριοι τα προηγούμενα χρόνια (σ. 131) πριν την εισβολή, εντούτοις, τις υποβαθμίζει. (Παρενθετικά, η ίδια η σύγκριση του πόσο υπέφεραν οι δυο κοινότητες είναι ιστορικά ανακριβής, αφού και οι Ελληνοκύπριοι υπέφεραν τα προηγούμενα χρόνια, θέμα στο οποίο επανέρχομαι στη συνέχεια). Ο Παπαδάκης υποβαθμίζει την εισβολή και συνεχιζόμενη παράνομη κατοχή του ενός τρίτου περίπου της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Τουρκία, καθώς δεν συμπεριλαμβάνει τον ρόλο των τετελεσμένων γεγονότων της εισβολής και κατοχής στο άλτο κυπριακό πρόβλημα και την προοπτική λύσης, ούτε και αναφέρεται στις βαθιές πολιτικές τους συνέπειες. Τα πιο πάνω συνεπάγονται ότι η κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα που αναδύεται ως πολιτική επιλογή (βλ. επόμενες ενότητες) δεν είναι τόσο πολιτικά παραγωγική δικαιοσύνης όσο ο Παπαδάκης ισχυρίζεται και, πιο σημαντικά, ότι ένα σχέδιο λύσης δεν θα είναι πραγματικά δίκαιο αν θα διατηρεί τις αδικίες που προκάλεσε η διαχωριστική και επιζήμια πολιτική δράση της Τουρκίας. Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

12 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

Μουφ)¹³ που εστιάζει σε διεκδικήσεις ηγεμονίας αντίπαλων θέσεων, βιβλιογραφικά η τεκμηρίωσή μου στηρίζεται σε κείμενα εγχώριων (και διεθνών) αντίπαλων τάσεων αναφορικά με το Κυπριακό και τον διεθνή του χαρακτήρα ως προβλήματος εισβολής και κατοχής. Δεν θα επεκταθώ, επομένως, σε μια ευρύτερη συζήτηση του πώς η σύγχρονη, γενική θεωρία για τον εθνικισμό ως ιστορικό φαινόμενο, στην εύπλαστη, πλουραλιστική και εν εξελίξει μορφή της, παρά τις δικές της ηγεμονεύσεις, μπορεί να συμβάλει στην παρούσα κριτική ανάγνωση ή και να εμπλουτιστεί μέσα από αυτήν. Αυτός ο βιβλιογραφικός περιορισμός δεν επηρεάζει την εξαγωγή των λογικών και πολιτικών προεκτάσεων και συνεπειών του υπό ανάλυση κειμένου γιατί αυτές δεν εξαρτώνται, για παράδειγμα, από το πώς αναδύθηκε το έθνος-κράτος γενικά στην Ευρώπη, ή, ειδικά, π.χ., στο κράτος-αποικιοκρατική αυτοκρατορία της Γαλλίας, αλλά αφορούν στο δεδομένο, υπό εξέταση, κυπριακό συγκείμενο.

Τέλος, η αποδομητική μου προσέγγιση στη συγκεκριμένη ηγεμόνευση ιδεολογικά αντανακλά έναν σύγχρονο, έρριζο και κριτικό κοσμοπολιτισμό¹⁴ και σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί εθνικιστική παρέμβαση ή μεροληπτική εύνοια προς την ελληνοκυπριακή πλευρά. Ούτε, όμως, εννοεί μια όποια πολιτικολογία ρηχού αντι-εθνικισμού. Αντίθετα, στόχος του άρθρου είναι μια βαθιά επιστημονική εξέταση (αντί της όποιας στρατευμένης, ιδεολογικής εξέτασης), όχι του τι διατυπώνεται ρητά και διακηρυκτικά σε ένα κείμενο που άσκησε διαρκή, διαμορφωτική επιρροή¹⁵ στο κυπριακό εκπαιδευτικό συγκείμενο, αλλά των συνεπαγωγών, προεκτάσεων και, εν τέλει, ακαδημαϊκών συνενοχών του εν λόγω κειμένου.

2. Προκαταρκτικά σχόλια

Στο υπό ανάλυση κείμενο, ο Παπαδάκης¹⁶ μελετάει τα διδακτικά εγχειρίδια

13 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.

14 Ένας τέτοιος κοσμοπολιτισμός προωθείται σήμερα από μελετητές τόσο διαφορετικούς μεταξύ τους όσο, π.χ., ο Κουάμε Άντονι Άππια, ο Χόμι Μπάμπα και η Μαριάννα Παπαστεφάνου. Για να αποφύγω τον υπερβολικό πολλαπλασιασμό των βιβλιογραφικών μου πηγών, παραπέμπω στο βιβλίο της Παπαστεφάνου: Papastephanou, M. (2015). *Thinking differently about cosmopolitanism. Theory, eccentricity, and the globalized world*. London: Routledge.

15 Μπορείς κανείς, ακόμα και αν δεν γνωρίζει την κυπριακή περιρρέουσα ατμόσφαιρα, να συμπεράνει αυτήν την επιρροή, για παράδειγμα, μέσα από την ακαδημαϊκή μηχανή αναζήτησης google scholar (πρόσβαση: 12/06/2023). Το κείμενο του Παπαδάκη έχει μεγάλο αριθμό αναφορών (241), ενδεικτικών της επιρροής του στο κυπριακό ακαδημαϊκό συγκείμενο, εκ των οποίων πέραν των 150 είναι από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους μελετητές. Το ότι η επιρροή αυτού του κειμένου (τοπικά και διεθνώς) είναι συνεχής, και το καθιστά εμβληματικό της ηγεμόνευσης που συζητώ στο άρθρο μου, φαίνεται από ότι, από τις συνολικές 209 αναφορές στο Papadakis (2008), οι 65 είναι από το 2018 μέχρι σήμερα. Ο αριθμός αυτός, 65, (πάνω από το ένα τέταρτο των συνολικών αναφορών ενός κειμένου 13 ετών), μάλιστα, για περίοδο μόλις τριών χρόνων, δείχνει σταθερή, αν όχι αυξητική, τάση επιρροής και επομένως δίνει ακόμα έναν επιπρόσθετο λόγο εστίασης σε αυτό. Papadakis, Y. (2008). *Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus"*. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

16 Papadakis, Y. (2008). *Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus"*. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

Ιστορίας των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων. Καταπιάνεται με το πώς τα εγχειρίδια των Ελληνοκυπρίων, και των Τουρκοκυπρίων, πριν την αναθεώρηση τους το 2004, χειρίζονται προβληματικά την ετερότητα, καθώς αποσιωπούν την ιστορική παρουσία και τον πόνο του Άλλου. Επικροτεί τα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια Ιστορίας που αναθεωρήθηκαν το 2004 διότι, σύμφωνα με τον ίδιο, υιοθετούν το κονστρουξιονιστικό μοντέλο της Ιστορίας, αποδομούν σε σημαντικό βαθμό την προβληματική αντίληψη εις βάρος της ετερότητας και προωθούν την ειρηνική συνύπαρξη Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων.

Ο Παπαδάκης¹⁷ θεωρεί ότι στην περίπτωση της εθνοτικής οργάνωσης του κράτους¹⁸ τονίζονται τα δεινά του (εθνικού) Εαυτού και η εθνική¹⁹ ταυτότητα παρουσιάζεται αμετάβλητη και με ουσιοκρατικούς όρους. Η θέση του αυτή είναι προβληματική από πολλές οπτικές: Η αποκλειστικά κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα μπορεί να καταλήξει σοβινιστική όπως ακριβώς μπορεί να καταλήξει και η εθνική ταυτότητα. Επιπλέον, όταν ο εν λόγω συγγραφέας επικρίνει την εθνοτική οργάνωση του κράτους για επικέντρωση στα δεινά του (εθνικού) Εαυτού, προσδίδει σ' αυτή ένα ουσιοκρατικό γνώρισμα (εγγενής έμφαση στα δεινά του Εαυτού), εφ' όσον η αποφυγή αυτού του γνωρίσματος είναι δυνατή μόνο με την αντικατάσταση της εθνοτικής από την πολιτειακή οργάνωση του κράτους. Συνεπώς, καταλήγει, παραδόξως, σε ουσιοκρατική ανάγνωση της εθνικής ταυτότητας. Επιπλέον, φαίνεται να θεωρεί ότι, με το που παύει η εθνική ταυτότητα, την οποία θεωρεί ουσιοκρατική και στατική, να είναι πολιτικά ενεργή, αυτόματα οδηγούμαστε σε μη καταπιεστικές πολιτικές. Αγνοεί, όμως, ότι πολλές καταπιεστικές και αποικιοκρατικές πολιτικές της Μεγάλης Βρετανίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Κύπρο και αλλού στηρίζονταν στην αντίληψη της Βρετανικής ταυτότητας ως υβριδικής, κατασκευασμένης και ρευστής, και όχι ως στατικής και ουσιοκρατικής.²⁰

Προκειμένου να αποφύγει τη μεταφυσική και ουσιοκρατική σύλληψη του έθνους στα σχολικά εγχειρίδια, ο Παπαδάκης²¹ επιλέγει την πεπατημένη, μοντερνιστική και (νεο-)φιλελεύθερη οδό: την αποκοπή των σύγχρονων

17 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

18 Στο παρόν άρθρο χρησιμοποιώ τους όρους «πολιτειακή και εθνοτική οργάνωση του κράτους», αντί «πολιτειακός και εθνοτικός εθνικισμός» (civic και ethnic nationalism), λόγω του ότι η έννοια «εθνικισμός» έχει συνδεθεί με αρνητικά συνέδεδοχα, όπως ο σοβινισμός και ο ρατσισμός, χωρίς ωστόσο να υπάρχει αναπόδραστη σύνδεση ανάμεσα σε τέτοιες παθολογίες και το αίσθημα του εθνικού ανήκειν (βλέπε Drousioti, K. (2019). Ethnic/national identity incrimination in and through social constructionism. Στο: *The European Legacy*, τόμ. 24, σ.σ. 181-201).

19 Στο κείμενό του αναφέρεται σε πολιτειακή ταυτότητα (national identity) αλλά όπως προκύπτει από τα συμφραζόμενα, μάλλον εννοεί εθνική ταυτότητα, παρότι η τελευταία δεν εξαντλείται στην, ούτε ταυτίζεται με, την πρώτη. Περισσότερα για τον εν λόγω διαχωρισμό, βλέπε Papastephanou, M. (2012). Deconstructing the Ethnos-Nation Distinction. Στο: *Journal of Politics and Law*, τόμ. 5, σ.σ. 146-158.

20 Given, M. (1998). Inventing the Eteocypriots: imperialist archaeology and the manipulation of ethnic identity. Στο: *Journal of Mediterranean Archaeology*, τόμ. 11, σ.σ. 3-29.

21 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

ανθρώπων από την ιστορική χωροχρονικότητά τους, άρα την αποκοπή της εθνικής ταυτότητας από όσα την καθιστούν εξαρχής εθνική (ιστορικό παρελθόν, συλλογική μνήμη). Αναφέρει για παράδειγμα:

Η απαρχή της Ιστορίας παύει πλέον να είναι ο καθοριστικός παράγοντας που δένει μια εθνική ομάδα με τη γη της, αν είναι ‘άλλοι’ και όχι ‘εμείς’ που ζήσανε τότε. Αυτή η νέα κατανόηση του παρελθόντος δύναται να υπονομεύσει το επιχείρημα που χρησιμοποιείται τόσο συχνά στις εθνικές διενέξεις ότι ‘εμείς’ ήρθαμε πρώτοι εδώ’ ή ‘ιστορικά αυτή η γη είναι δική μας’.²²

Η θέση που υιοθετεί ο Παπαδάκης²³ ότι οι πρόγονοι και η προγονική γη μπορούν να ιδωθούν ως αλλότρια προς τον σύγχρονο πολίτη και τη σύγχρονη γη ισοδυναμεί με άδειασμα της εθνικής ταυτότητας από όσα την καθιστούν εξ αρχής εθνική: συλλογική μνήμη, κληρονομιά, συλλογικό, πολιτικο-ιστορικό παρελθόν. Αν δεν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα σε εμάς και αυτούς που έζησαν τότε στην ίδια γη, άραγε τι και σε ποια βάση μπορεί να χαρακτηριστεί ως εθνικό στοιχείο; Πολιτικά, μια τέτοια αποσύνδεση συνεπάγεται απέκδυση πολιτικών ευθυνών από όσα το ιστορικά συλλογικό Εμείς έχει διαπράξει εις βάρος του Άλλου (π.χ. η δράση της ελληνοκυπριακής εθνικιστικής άκρας δεξιάς στην Κύπρο εις βάρος των Τουρκοκυπρίων και των Ελληνοκυπρίων αριστερών). Υπονομεύει, λοιπόν, και τα πολιτικά συναισθήματα (ενοχή και ντροπή) που θα μπορούσαν να προωθήσουν την αποκατάσταση των αδικιών σε ένα πλαίσιο που ζητούμενο είναι το χρέος προς την αδικημένη ετερότητα. Αντί αυτών, ο αποκομμένος από το ιστορικό παρελθόν Εαυτός μπορεί απλά και πολύ βολικά να επωφελείται από το καθεστώς που οι αδικίες των προγενέστερων του έχουν προκαλέσει και που η μη αποκατάσταση του δικαίου συντηρεί. Στο θέμα αυτό θα επανέλθω στη συνέχεια. Εκείνο που χρειάζεται να κρατήσουμε από τις εν λόγω αναφορές είναι ότι η αποκοπή από το ιστορικό παρελθόν (προγόνους και γη) ισοδυναμεί με αποσύνδεση της εθνικής ταυτότητας από όσα την καθιστούν εθνική και άρα με ακύρωσή της.

Ο Παπαδάκης²⁴ επικρίνει τα σχολικά εγχειρίδια για πολιτικές συγκρότησης εθνικών ταυτοτήτων (κυρίως μέσω της προβολής του συλλογικού πόνου του έθνους και της υπόθεσης ότι η ταυτότητα είναι στατική) και αποτροπή της ανάδυσης της ταυτότητας ως πολιτικής επιλογής. Δεν συζητά, όμως, το ενδεχόμενο κατανόησης της εθνικής ταυτότητας με επίσης κονστρουξιονιστικούς όρους, δηλαδή ως μη στατικής, μη ουσιοκρατικής αλλά ταυτόχρονα συνδεδεμένης με το ιστορικο-πολιτικό παρελθόν. Αυτή η παράλειψη εκ μέρους του, και εφόσον ρητός στόχος του κειμένου του είναι η προώθηση της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα, αφήνει να

22 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 143.

23 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

24 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

νοηθεί ότι η πολιτική αδρανοποίηση, ή και ακύρωση, της εθνικής ταυτότητας και η κυριαρχία μιας αποκλειστικά κοινοτικής/πολιτειακής ταυτότητας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ειρηνική συνύπαρξη όλων των Κυπρίων εντός ενός κοινού και ενωμένου κράτους. Επιπλέον, η αποκλειστικά κοινοτική ταυτότητα (εφόσον δεν γίνεται λόγος για συνύπαρξη πολιτικά γόνιμης εθνικής και κοινοτικής ταυτότητας) καταδεικνύει ότι, στον πολιτικό λόγο του, η ταυτότητα ως πολιτική επιλογή και πολιτικά ενεργή είναι Μία και Μόνη (παρά τις ρητές και επιφανειακές διακηρύξεις υπέρ του πλουραλισμού), πιθανώς κοινοτική αλλά χωρίς ρίζες, την οποία ο πολίτης καλείται νεοφιλελεύθερα να διαλέξει από τις προσφερόμενες με όρους αγοράς.

Αυτή η ρομαντικοποίηση της κυπριωτικής ταυτότητας ως εγγενώς ασφαλούς και πολιτικά δόκιμης εκ μέρους του Παπαδάκη²⁵ όχι μόνο δεν αιτιολογείται αλλά, μάλλον, καταρρίπτεται από τα γεγονότα. Πιο συγκεκριμένα, τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα αποδεικνύουν ότι δεν μπορούν να αναχθούν όλες οι αδικίες και συγκρούσεις σε αιτιατό της (εθνικής) ταυτότητας και του προβληματικού χειρισμού της διαφορετικότητας. Μια τέτοια αναγωγή αγνοεί τις πολύπλοκες πολιτικές σκοπιμότητες κυρίως των ισχυρών παικτών της διεθνούς πολιτικής σκακιέρας οι οποίοι, εξυπηρετώνταςτα δικά τους συμφέροντα, καθόρισαν το Κυπριακό και την ιστορική του εξέλιξη (όπως θα φανεί και πιο κάτω, στην παρουσίαση του κυπριακού προβλήματος).

Επιπλέον, η έμμεση «αγιοποίηση» της πολιτειακής ταυτότητας, και η εξορισμού ενοχοποίηση μόνο το εθνικού στοιχείου, είναι εμφανής όταν ο Παπαδάκης αναφέρει ότι η οργάνωση του κράτους αποκλείει τους μετανάστες όταν δίνει εθνική έμφαση στους αυτόχθονες πληθυσμούς.²⁶ Δηλαδή, εδώ, ο εν λόγω συγγραφέας θεωρεί ότι η μόνη περίπτωση στην οποία η ταυτότητα αποκλείει την ετερότητα είναι όταν σε αυτήν υπάρχει εθνική έμφαση. Αγνοεί ότι και μια κοινοτική ή κρατική ταυτότητα χωρίς εθνικό χαρακτήρα (ή με πολυεθνικό χαρακτήρα) δύναται να αποκλείει μετανάστες, όχι για λόγους εθνικούς αλλά οικονομικούς ή και ιδεολογικούς· από την άλλη, δεν υπάρχει κάποιο ανυπέβλητο επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο το εθνικό στοιχείο εξορισμού να αποκλείει την εθνική ετερότητα που βρίσκεται εντός της ίδιας επικράτειας. Συνολικά, ο ισχυρισμός του Παπαδάκη ότι είναι η εθνική ταυτότητα που προκαλεί τον αποκλεισμό της ετερότητας εμμέσως απενοχοποιεί την αποκλειστικά κοινοτική ή κρατική ταυτότητα από τέτοιες αμαυρώσεις. Για αυτές καθίσταται εγγενώς ένοχη η εθνική ταυτότητα.

3. Το κυπριακό πρόβλημα

Στο σημείο αυτό παραθέτω εν συντομία (για σκοπούς έκτασης και εστίασης) το

25 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

26 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 147 (σημείωση 39).

κυπριακό πρόβλημα καθώς αυτό αποτελεί το ιστορικο-πολιτικό υπόβαθρο της προαναφερθείσας νέας ακαδημαϊκής ηγεμόνευσης. Η παρουσίαση του Κυπριακού θα δείξει κυρίως γιατί αυτό δεν είναι πρόβλημα δικοινοτικής διαμάχης. Επομένως, θα κλονίσει μια αφετηριακή παραδοχή της υπό εξέταση ηγεμόνευσης και ένα βασικό εργαλείο το οποίο αυτή η ηγεμόνευση χρησιμοποιεί για να προωθήσει την όλο και πιο κυρίαρχη ιδεολογία την οποία υπηρετεί. Αντίθετα, το κυπριακό πρόβλημα είναι πρωτίστως πρόβλημα διεθνές, μετααποικιακό και ψυχροπολεμικό, που αντανακλά διακρατικούς συσχετισμούς δυνάμεων πριν τη σύσταση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αυτήν την, στην ουσία, αδικαιολόγητα αθέατη από τον ακαδημαϊκό λόγο, παρότι γεγονοτική, πτυχή του κυπριακού προβλήματος θα καταδείξω στη συνέχεια.

Προηγουμένως, αξίζει να αναφερθεί ότι η αποσαφήνιση ότι το κυπριακό πρόβλημα έχει προκληθεί και συντηρηθεί από τα μετααποικιακά και ψυχροπολεμικά συμφέροντα δεν συνεπάγεται απενοχοποίηση των εθνικιστών Ελληνοκυπρίων και της φασιστικής δράσης μερίδας τους, μια συνεπαγωγή την οποία έχει επιχειρήσει η άκρα δεξιά στην Κύπρο. Από την άλλη, όμως, το γεγονός ότι η ιστορικά ακριβής ανάγνωση του Κυπριακού ως προβλήματος μετααποικιακού και ψυχροπολεμικού έχει γίνει αντικείμενο καπηλείας από την άκρα δεξιά ώστε η τελευταία να δικαιολογήσει την αδικαιολόγητη και παράνομη φασιστική δράση της, δεν συνεπάγεται ότι χρειάζεται, ή νομιμοποιείται, μια απλουστευμένη ανάγνωση και προβολή του Κυπριακού. Δηλαδή, η αποφυγή τέτοιων ακροδεξιών αναγνώσεων δεν δικαιολογεί την αυθαίρετη αποκοπή του Κυπριακού από το ιστορικό πλαίσιο που το γέννησε και το συντήρησε, κάτι που δυστυχώς συμβαίνει όταν, για παράδειγμα, «προοδευτικές» φωνές αναγωγικά περιορίζουν το Κυπριακό σε ένα δικοινοτικό πρόβλημα. Για παράδειγμα, δεν δικαιολογείται, ούτε νομιμοποιείται, η εξισωτική, ισοπεδωτική μεταχείριση της αξίωσης των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα και της αξίωσης των Τουρκοκυπρίων για διχοτόμηση ως απλά ανάλογων εθνικιστικών απαιτήσεων, στην οποία προβαίνει ο Παπαδάκης²⁷ όταν αναφέρει ότι στα μέσα της δεκαετίας του '50 ο εθνικισμός των μεν ζητούσε ένωση με την Ελλάδα και ο εθνικισμός των δε διχοτόμηση του νησιού. Με αυτή του την ισοπεδωτική αναφορά ο Papadakis συγκαλύπτει το γεγονός ότι αυτές οι δύο αξιώσεις είναι πολύ διαφορετικές βάσει της νομιμότητας των δημοκρατικών αρχών του Διεθνούς Δικαίου και του κοσμοπολιτισμού. Και με αυτό το κοσμοπολιτικό πνεύμα είναι που η Αριστερά στην Κύπρο υποστήριξε ένωση υποβάλλοντας σχετικό Υπόμνημα στα Ηνωμένα Έθνη τον Νοέμβριο του 1949 και που το Εργατικό Κόμμα της Βρετανίας, και σε συνεργασία με το Γραφείο της Εθναρχίας της Κύπρου στο Λονδίνο (και την κεντρία ιδεολογία των εκεί εκπροσώπων του Μακαρίου) στήριξε σταθερά στη Βουλή των Κοινοτήτων την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Όσα αναφέρω στη συνέχεια, συνεπώς, αποσκοπούν στο να αναδείξουν αυτές τις παραγκωνισμένες, παρότι ουσιαστικές, γεγονοτικές πτυχές του Κυπριακού.

27 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

Η ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία ιδρύθηκε το 1960 μετά από δεκαετίες Βρετανικής αποικιοκρατικής κυριαρχίας. Η βιωσιμότητα του κράτους υπονομεύθηκε όχι μόνο από κατάλοιπα ελληνοκυπριακού αλυτρωτισμού, αλλά, εξ αρχής, και από παρεμβατικές ενέργειες της Τουρκίας (π.χ., τουρκική αποστολή, με το πλοιάριο Deniz, ήδη από το 1959 καθώς το νεο κράτος ιδρύταν, όπλων για παρακρατικές ενέργειες της ΤΜΤ) και μερίδας των Τουρκοκυπρίων.²⁸ Το 1974, η παράνομη τουρκική εισβολή στην Κύπρο διαίρεσε το νησί στον γεωγραφικό βορρά υπό την παράνομη τουρκοκυπριακή κυβέρνηση, αναγνωρισμένη μόνο από την Τουρκία, και τον γεωγραφικό νότο υπό τη διεθνώς αναγνωρισμένη Κυπριακή Δημοκρατία. Ως αποτέλεσμα της εισβολής, περίπου το ένα τρίτο της Ελληνοκυπριακής κοινότητας εκδιώχθηκαν βίαια από τα σπίτια τους, 5000 Ελληνοκύπριοι σκοτώθηκαν και οι αγνοούμενοι ξεπέρασαν τους 1600.²⁹ Πολλοί Τουρκοκύπριοι επίσης σκοτώθηκαν σε αντίποινα στα οποία επιδόθηκαν ομάδες Ελληνοκυπρίων.³⁰ Έκτοτε, η Τουρκία διατηρεί στο νησί 35000 στρατιώτες, ένα ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από τους στρατιώτες που διατηρεί το Ισραήλ για να ελέγχει τη Δυτική Όχθη.³¹ Συνεπώς, η καθοριστική και συνεχιζόμενη εμπλοκή της Τουρκίας στο Κυπριακό δείχνει ότι λανθασμένα αυτό (και η ενδεχόμενη λύση του) αντιμετωπίζεται ως ένα δικοινοτικό πρόβλημα το οποίο προκάλεσε η μη ανοχή του εθνικά διαφορετικού.

Πέρα και πριν από την (κατευθυνόμενη, όπως θα φανεί παρακάτω) εμπλοκή της Τουρκίας, καθοριστικός υπήρξε ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων, πράγμα που δείχνει ότι το Κυπριακό συνιστά ένα διεθνές πρόβλημα κοσμοπολιτικού δικαίου: προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα γεωπολιτικά, γεωστρατηγικά και ψυχροπολεμικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Κυπρίων και η πλειοψηφική αρχή της δημοκρατίας παραβιάστηκαν. Πιο συγκεκριμένα, για να αποφύγει την όποια σημαντική πολιτική αλλαγή στην Κύπρο (αλλαγή που θα επέφερε για παράδειγμα η άσκηση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης εκ μέρους των Κυπρίων), η Μεγάλη Βρετανία ενέπλεξε την Τουρκία στο θέμα της Κύπρου από τη δεκαετία του '50.³² Οι συντηρητικοί Ήντεν και Μακμίλαν εισήγαγαν την Τουρκία (η οποία είχε παραιτηθεί από κάθε αξίωση στην Κύπρο και τον τουρκοκυπριακό μειονοτικό πληθυσμό της με τη συνθήκη της Λωζάννης το 1923) στο Κυπριακό ώστε με αυτή την εμπλοκή να εξασφαλίσουν και τη δική τους κυριαρχία στο νησί (καθώς, όπως προανέφερα, η άσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων θα

28 Ως προς το γιατί τα γεγονότα από το 1960 έως το 1974 δεν μπορούν να αναχθούν στο βολικό ηγεμονικό τουρκοκυπριακό αφήγημα περί αποκλειστικής ευθύνης των Ελληνοκυπρίων βλ. Papastephanou, M. (2013β). *The Past in Pieces: Belonging in the New Cyprus*. Στο: *The European Legacy*, τόμ. 18, σ.σ. 522-524.

29 Anderson, P. (2008). *The divisions of Cyprus*. *London Review of Books*, τόμ. 30, 7-16.

30 Anderson, P. (2008). *The divisions of Cyprus*. *London Review of Books*, τόμ. 30, 7-16.

31 Anderson, P. (2008). *The divisions of Cyprus*. *London Review of Books*, τόμ. 30, 7-16.

32 Holland, R. (2020). *Playing the Turkish card: British policy and Cyprus in the 1950s*. Στο: *Middle Eastern Studies*, τόμ. 56, σ. 759 - 770. Markides, D. W. (1995). *Britain's 'new look' policy for Cyprus and the Makarios-Harding talks, January 1955-March 1956*. Στο: *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, τόμ. 23, σ.σ. 479 - 502.

ακύρωνε τη δική τους κυριαρχία/έλεγχο). Ακόμη χειρότερα, η Βρετανία το 1957 εισήγαγε την ιδέα της διχοτόμησης του νησιού για να εξασφαλίσει ότι η τουρκική εμπλοκή θα ήταν περιορισμένη, ελεγχόμενη και, άρα, δεν θα απειλούσε τη βρετανική παρουσία.³³ Τέλος, διάφοροι μελετητές (π.χ., Κρίστοφερ Χίτσενς)³⁴ έχουν δείξει την καταστροφική ανάμειξη των Ηνωμένων Πολιτειών στο κυπριακό πρόβλημα και ιδιαίτερα του Χένρι Κίσινγκερ στην υποστήριξη της χούντας της Ελλάδας και στην ανοχή του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο.

Η μεταχείριση του Κυπριακού ως δικαιοδικού προβλήματος, πέρα από το ότι συνιστά ένα ιστορικά αναληθές αφήγημα, έχει απομακρύνει τις προοπτικές λύσεις του από την αποκατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όπως το θέτει ο Βασίλης Φούσκας, όλες οι συμφωνίες και συνθήκες που υπογράφηκαν, από τη δεκαετία το '50 μέχρι σήμερα, δεν ήταν προς το συμφέρον του κυπριακού λαού.³⁵ Μάλιστα, αυτή η μεταχείριση του Κυπριακού έχει οδηγήσει σε επίρριψη ευθυνών στους Ελληνοκυπρίους για την απόρριψη του σχεδίου Ανάν (βλέπε Φιλίππου και Βαρνάβα),³⁶ παρότι το τελευταίο όχι μόνο δεν αποκαθιστούσε το δίκαιο αλλά δημιουργούσε νέες αδικίες: Με όρους του Πέρρυ Άντερσον,³⁷ το γεγονός ότι το σχέδιο Ανάν υπερψηφίστηκε από τους Τουρκοκυπρίους (65% το αποδέχτηκαν) και καταψηφίστηκε από τους Ελληνοκυπρίους (76% το καταψήφισαν) δείχνει από μόνο του ποιους εννοούσε το σχέδιο αυτό. Όπως συνεχίζει ο Άντερσον, θα είχε ενδιαφέρον να βλέπαμε πώς θα αντιδρούσε η Τουρκία εάν της προτεινόταν να παρείχε στη μειονότητα των Κούρδων (που αποτελεί επίσης το 18% του πληθυσμού) τις μισές έδρες στη Βουλή, τη δυνατότητα να μπλοκάρει την εκτελεστική εξουσία και αποκλειστική εδαφική κυριότητα σε ποσοστό 30%. Οι μειονότητες προφανώς και χρειάζονται προστασία, και οι Κούρδοι, λόγω ιδιαίτερων συσχετισμών δυνάμεων και δομών στην Τουρκία, πολύ περισσότερο από τους Τουρκοκύπριους, αλλά αυτό δεν μπορεί να επιτευχθεί με πολιτική δυσαναλογία, καθώς η τελευταία μάλλον προκαλεί νέες αντιπαλότητες παρά συμφιλίωση.³⁸

Μέχρι το σημείο αυτό έχω παρουσιάσει πολύ συνοπτικά το κυπριακό πρόβλημα, ώστε να δείξω ότι η αφετηριακή παραδοχή και ιστορικο-πολιτικό υπόβαθρο της υπό ανάλυση ηγεμόνευσης, δηλαδή, ότι το κυπριακό πρόβλημα είναι δικαιοδικό πρόβλημα δεν λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες γένεσης και συντήρησης του προβλήματος. Στη συνέχεια αναπτύσσω το εργαλείο που

33 Hitchens, C. (1994). *Cyprus: Hostage to History*. London: Verso. Holland, R. (2020). *Playing the Turkish card: British policy and Cyprus in the 1950s*. Στο: *Middle Eastern Studies*, τόμ. 56, σ. 759 – 770.

34 Hitchens, C. (2001). *The trial of Henry Kissinger*. London: Verso.

35 Fouskas, V. (2010). *The realism of utopia: Towards an anti-nationalist critique of imperial policy in Cyprus, 1960–2010*. Στο: *The Cyprus Review*, τόμ. 22, σ.σ. 75–85.

36 Philippou, S. & Varnava, A. (2009). *Constructions of solution(s) to the Cyprus problem: exploring formal curricula in Greek Cypriot state schools*. Στο A. Varnava & H. Faustmann (Επιμ.), *Reunifying Cyprus: The Annan plan and beyond* (σ.σ. 194-212). London: I. B. Tauris.

37 Anderson, P. (2008). *The divisions of Cyprus*. *London Review of Books*, τόμ. 30, 7-16.

38 Anderson, P. (2008). *The divisions of Cyprus*. *London Review of Books*, τόμ. 30, 7-16.

αξιοποιώ για ανάλυση της εν λόγω ηγεμόνευσης.

4. Η λογο-αναλυτική προσέγγιση των Laclau και Mouffe

Βασική αρχή της λογο-αναλυτικής προσέγγισης των Λακλάου και Μουφ είναι η θέση ότι η κοινωνία και οι ταυτότητες αποτελούν ενδεχομενικές και ρευστές κατασκευές. Συνεπώς, μπορούν να αλλάξουν στο πέρασμα του χρόνου, χωρίς καμιά ουσιοκρατική δέσμευση. Ας σημειωθεί παρενθετικά εδώ ότι αυτές οι κονστρουξιονιστικές θέσεις μοιάζουν ανυπέρβλητες, καθώς τυχόν αμφισβήτησή τους είναι αντιμέτωπη με το εξής ερώτημα: από τη στιγμή που η πραγματικότητα είναι επενδυμένη με νοήματα, πώς τα (επενδυμένα με νόημα) πράγματα μπορούν να διαχωριστούν, και να υπάρξουν ανεξάρτητα, από τα νοήματα; Με αφετηρία, λοιπόν, τη θέση ότι η κοινωνική πραγματικότητα είναι κατασκευασμένη και κατά συνέπεια ενδεχομενική και ρευστή, οι Λακλάου και Μουφ διερευνούν τους αγώνες που διεξάγονται προς επικράτηση (ως αποτέλεσμα συναίνεσης) του ενός ή άλλου (ενδεχομενικού) νοήματος.

Ας αποσαφηνίσουμε τις βασικές έννοιες – εργαλεία: συνάρθρωση, λόγος, στιγμή, στοιχείο, μετέωρο σημαίνον, κενό σημαίνον και κομβικό σημείο, τα οποία οι Λακλάου και Μουφ αξιοποιούν στην ανάλυση των κοινωνικών κατασκευών και του αγώνα επικράτησης νοημάτων. Οι δυο στοχαστές εξηγούν ότι ονομάζουν «συνάρθρωση» κάθε πρακτική που προσδίδει ένα συγκεκριμένο νόημα στα στοιχεία του λόγου καθώς εγκαθιδρύει μια συγκεκριμένη σχέση ανάμεσα σε αυτά.³⁹ Η ολότητα που προκύπτει από αυτή τη συναρθρωτική πρακτική ονομάζεται «λόγος».⁴⁰ Το νόημα των σημείων, όπως εμφανίζεται να ισχύει σε μια συγκεκριμένη συνάρθρωση, ονομάζεται «στιγμή».⁴¹ Από την άλλη, το νόημα, όπως εμφανίζεται εκτός μιας συγκεκριμένης συναρθρωτικής πρακτικής, δηλαδή εντός άλλων συναρθρώσεων, ονομάζεται «στοιχείο».⁴² Πιο αναλυτικά, το στοιχείο μετατρέπεται σε στιγμή όταν το νόημά του περιορίζεται και καθορίζεται με ένα συγκεκριμένο τρόπο (ως προς το περιεχόμενό του) σε μια συναρθρωτική ολότητα. Όλα αυτά αποκτούν πιο ξεκάθαρο περίγραμμα εάν αναλογιστούμε ότι το νόημα δεν ισχύει παγιωμένα και γενικευμένα, αλλά είναι ενδεχομενικό, ρευστό, διαφορετικό και αρκετά συχνά αντικρουόμενο σε διαφορετικούς λόγους.

Αυτό μας οδηγεί στην επόμενη έννοια – εργαλείο της ανάλυσης λόγου: τα «μετέωρα σημαίνοντα». Ο όρος «μετέωρο σημαίνον» έρχεται να

39 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics.* London: Verso, σ. 105.

40 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics.* London: Verso, σ. 105.

41 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics.* London: Verso, σ. 105.

42 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics.* London: Verso, σ. 105.

περιγράψει εκείνα τα σημαίνοντα που συναρθρώνονται με διαφορετικό νόημα στους ανταγωνιστικούς λόγους και συνεπώς οι ανταγωνιστικοί λόγοι διεξάγουν ένα αγώνα ως προς το με ποιο νόημα θα καθηλώσουν τα σημαίνοντα. Σ' αυτό τον αγώνα διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο το «κενό σημαίνον». Το «κενό σημαίνον» αντιστοιχεί σε μια κατάσταση που δεν υπάρχει (εξ ου και ονομάζεται κενό) και την οποία ο λόγος υπόσχεται ότι θα πληρώσει.⁴³ Για παράδειγμα, η τάξη μπορεί να αποτελέσει ένα κενό σημαίνον σε μια κατάσταση ριζικής αταξίας.⁴⁴ Σύμφωνα με τον Λακλάου,⁴⁵ το κενό σημαίνον είναι αυτό που καθιστά ένα λόγο ηγεμονικό. Αυτό ισχύει γιατί ο (εκάστοτε) ηγεμονικός λόγος επιδιώκει μετασχηματισμό της κοινωνίας (φέροντας κενά σημαίνοντα), πράγμα που σιωπηρά αποκλείει άλλους, εναλλακτικούς, και από άλλους φορείς, τρόπους πλήρωσης του κενού σημαίνοντος. Εδώ ας προσθέσουμε ότι η πλήρωση του κενού σημαίνοντος δεν ισοδυναμεί με κλείσιμο της κοινωνίας, με την έννοια ότι η κοινωνία ως σταθερή και αμετάκλητη συνθήκη και σύμβαση είναι αδύνατη, καθώς ανταγωνιστικοί λόγοι αναδύονται και διασαλεύουν το ηγεμονεύον νόημα.

Τέλος, τα «κομβικά σημεία» έρχονται να περιγράψουν εκείνα τα προνομιάτα σημεία του λόγου που δομούν ένα κέντρο ρηματικής (πάντα μερικής) σταθερότητας.⁴⁶ Εδώ οι Λακλάου και Μουφ, για να γίνουν πιο σαφείς, παραπέμπουν στο πώς ο ψυχαναλυτής Ζακ Λακάν ορίζει ο ίδιος τα κομβικά σημεία (points de capiton στη λακανική ορολογία) ως τα προνομιάτα εκείνα σημαίνοντα που «στερεώνουν» το νόημα μιας σημαίνουσας αλυσίδας και χωρίς αυτά τα σταθερά σημεία αναφοράς το νόημα γίνεται χαοτικό. Ας μου επιτραπεί εδώ να αναφέρω ότι ένα παράδειγμα κομβικού σημείου σε λόγους που καταπιάνονται με την αντιμετώπιση της ετερότητας είναι η αλληλοαναιρετική σχέση Εμείς – Άλλοι. Έτσι, έχουμε, για παράδειγμα, τον ρατσιστικό λόγο που αποκλείει τον Άλλο προκειμένου να «προστατεύσει» το Εμείς, αλλά και τον αντι-εθνικό λόγο, όπως είναι και ο υπό ανάλυση λόγος, που, μη βλέποντας πέρα από αυτή την υποτιθέμενα αναπόδραστα αλληλοαναιρετική σχέση, επιδιώκει να αποδομήσει το εθνικό Εμείς (είτε ως πολιτικά ενεργό, είτε γενικευμένα), κάτι που υποτιθέμενα συνιστά τη μόνη διέξοδο προς την αρμονική συνύπαρξη με την ετερότητα. Παραδόξως, λοιπόν, οι δυο ανταγωνιστικοί λόγοι μοιράζονται το ίδιο κομβικό σημείο.

Ως εδώ, παρουσιάστηκε, εν συντομία, η λογο-αναλυτική προσέγγιση των Λακλάου και Μουφ. Ας δούμε τώρα πώς μπορεί η μέθοδος αυτή να χρησιμεύσει ως εργαλείο ανάγνωσης και ανάλυσης μιας νέας ηγεμόνευσης στο συγκεκριμένο της Κύπρου, όπως συγκεκριμενοποιείται στο κείμενο του Παπαδάκη.⁴⁷ Επιπλέον,

43 Laclau, E. (1996). *Emancipation(s)*. London: Verso.

44 Laclau, E. (1996). *Emancipation(s)*. London: Verso, σ. 44.

45 Laclau, E. (1996). *Emancipation(s)*. London: Verso.

46 Laclau E. & Mouffe C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso, σ. 112.

47 Papadakis, Y. (2008). *Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus"*. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

καθώς κάθε νόημα (πάντα ενδεχομενικό) χρειάζεται να κρίνεται στη βάση των συνεπειών του,⁴⁸ θα παρουσιαστούν και οι συνέπειες της ενδεχόμενης εφαρμογής των όσων προτείνει ο Παπαδάκης με σκοπό να τονιστεί ότι οι όποιες εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που προσβλέπουν στην επίλυση του κυπριακού προβλήματος, αλλά και μετέπειτα, δηλαδή εντός ενός κοινού μελλοντικού κράτους, χρειάζεται να λαμβάνουν υπόψη τους τις, σε βαθύτερο επίπεδο, συνέπειες των όσων προτείνονται και εφαρμόζονται μέσα από τη διδακτέα ύλη.

5. Αποκοπή από το ιστορικό παρελθόν: Ποιες είναι οι συνέπειες;

Όπως φάνηκε στα προκαταρκτικά σχόλιά μου πιο πάνω, ο Παπαδάκης⁴⁹ επικροτεί τον χειρισμό του παρελθόντος ως ξένου προς τους τωρινούς πολίτες και, κατ' επέκταση, την αποκοπή του ιστορικού παρελθόντος από το παρόν μέσα από το μάθημα της Ιστορίας. Ωστόσο, μια τέτοια μεταχείριση του εθνικού αισθήματος (affect), πέρα από το ότι είναι βίαιη και έξωθεν επιβεβλημένη, έχει, όπως θα φανεί αμέσως πιο κάτω, σοβαρές συνέπειες ως προς το τι θεωρείται δίκαιο, καθώς, ανάμεσα σε άλλα, αυτή η μεταχείριση του ανήκειν νομιμοποιεί έμμεσα τον επεκτατισμό.

Ο Παπαδάκης⁵⁰ αναφέρει ότι στα έθνη-κράτη που οργανώνονται με βάση τα εθνικά χαρακτηριστικά (δηλαδή στον εθνοτικό εθνισμό) η Ιστορία διδάσκεται για να μεταφερθούν οι μνήμες στις επόμενες γενιές, όπως η οικογένεια μεταφέρει τις μνήμες και τα παρελθόντα παράπονα εναντίον άλλων στους νέους. Ο Παπαδάκης ισχυρίζεται ότι αυτό το ανατρέπουν τα νέα εγχειρίδια των Τουρκοκυπρίων και χειρίζονται το παρελθόν ως μια ξένη χώρα και τους προγόνους ως ξένους που έζησαν τότε.⁵¹ Μάλιστα, αναφέρει ότι από τη στιγμή που ο Εαυτός (και ο «εχθρός») δεν θεωρείται ο ίδιος στο διάβα της Ιστορίας, δεν επιζητείται εκδίκηση και τιμωρία. Ωστόσο, η προτεινόμενη αποκοπή από το παρελθόν είναι προβληματική για τους εξής (τουλάχιστον) τέσσερις λόγους:

(α) Οι διενέξεις του παρελθόντος δεν ερμηνεύονται απαραίτητα και αποκλειστικά με όρους εκδίκησης, αλλά, μπορούν να εξεταστούν υπό όρους συμφιλίωσης και συγχώρεσης, μέσα από την επούλωση πληγών και την αποκατάσταση του δικαίου.⁵² (β) Το να συμπεριλάβουμε στη διδασκαλία τον πόνο του Άλλου συνεπάγεται ότι θα περιλάβουμε και τα δεινά που ο εθνικός Εαυτός έχει προκαλέσει στον Άλλο. Εάν, όμως, ο εθνικός Εαυτός που τα έχει προκαλέσει

48 Phillips, L. & Jorgensen, M. W. (2009). Ανάλυση λόγου: Θεωρία και μέθοδος (Α. Κιουπκιόλης, Μτφρ.). Αθήνα: Παπαζήση.

49 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

50 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

51 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 143.

52 Papastephanou, M. (2005). Religious teaching and political context: the case of Cyprus. Στο: Journal of Beliefs & Values, τόμ 26, σ.σ. 139-156.

θεωρείται ξένος προς τον σύγχρονο εαυτό, τότε υποσκάπτεται η μεταμέλεια και το χρέος προς την αδικημένη ετερότητα. (γ) Τυχόν αποσύνδεση από το ιστορικό παρελθόν, με τον τρόπο που εδώ εννοεί ο Παπαδάκης, ενέχει την παγίδα της νομιμοποίησης του επεκτατισμού και των βιαιοπραγιών. (δ) Γενικότερα, πώς θα γίνει κατανοητό το παρόν όταν το αποκόψουμε από το παρελθόν;

Όσον αφορά στο πρώτο σημείο, ο Παπαδάκης⁵³ θεωρεί ότι τα προβλήματα του παρελθόντος υποδαυλίζουν την εκδίκηση και έτσι υιοθετεί τη θέση ότι θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε [ή, καλύτερα, να προσποιηθούμε] ότι έγιναν σε βάρος μιας άλλης ομάδας, όχι των προγόνων μιας σύγχρονης κοινότητας. Εδώ, ο Παπαδάκης αγνοεί ότι η συμφιλίωση επέρχεται μέσα από την περίπλοκη διαλεκτική της σχέση με τη συγχώρεση και την επούλωση πληγών που μεταφράζεται σε ουσιαστική και οριστική διευθέτηση του παρελθόντος, δηλαδή, αποκατάσταση των ανθρώπινων δικαιωμάτων που έχουν παραβιαστεί. Πολύ βολικά αγνοεί ότι όσο η διευθέτηση του παρελθόντος εκκρεμεί και «κουκουλώνεται», τόσο πιο απομακρυσμένη παραμένει η συγχώρεση και η συμφιλίωση, καθώς το κακο-θαμμένο παρελθόν στοιχειώνει το παρόν.⁵⁴ Συνολικά, ο Παπαδάκης δεν προσβλέπει στην, ούτε καν ασχολείται με την, αποκατάσταση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ενώ χειρίζεται τις πληγές του παρελθόντος μόνο με όρους εκδίκησης και συσκότισης.

Παρά, όμως, την αδιαμφισβήτητη αναγκαιότητα αποκατάστασης των ανθρώπινων δικαιωμάτων, δεν θα μπορούσε να πει κανείς ότι η εμμονή στις αδικίες του παρελθόντος οδηγεί σε φανατισμό και εχθρότητα; Η Παπαστεφάνου⁵⁵ απαντά σε αυτό το ερώτημα παραφράζοντας τη ρήση του Τζον Ντιούι ότι η θεραπεία στα ελλείμματα της δημοκρατίας είναι περισσότερη δημοκρατία: Δηλαδή εάν ζητούμενο στα θέματα δικαιοσύνης είναι η (περισσότερη) δικαιοσύνη, η συνέπεια σε αυτή την αρχή οδηγεί στο να αποφύγουμε την παγίδα να προκαλέσουμε νέες αδικίες εις βάρος του Άλλου. Μια τέτοια παγίδα θα ήταν η εκδίκηση για τις αδικίες από τις οποίες υπέφερε ή υποφέρει ο Εαυτός.

Δεύτερο, η αποκοπή του παρελθόντος και των προγόνων από το παρόν και από τον σύγχρονο Εαυτό υποσκάπτει την ανάληψη της ευθύνης για τα δεινά που ο εθνικός Εαυτός έχει προκαλέσει στον εθνικό Άλλο. Η πρόσδεση στο ιστορικό παρελθόν έχει, δηλαδή, και μια ηθικο-πολιτική πτυχή: Ναι μεν κανείς μπορεί να κινείται ανάμεσα σε διαφορετικές ταυτότητες, ωστόσο χρειάζεται να είναι αγκυροβολημένος σε μια ιστορική θέση ώστε να μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για αυτές.⁵⁶ Η ανάληψη της ευθύνης είναι καίριας σημασίας γιατί προωθεί το χρέος

53 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

54 Papastephanou, M. (2002). Arrows not yet fired: Cultivating cosmopolitanism through education. Στο: *Journal of Philosophy of Education*, τόμ. 36, σ.σ. 69-86.

55 Papastephanou, M. (2015). Thinking differently about cosmopolitanism. Theory, eccentricity, and the globalized world. London: Routledge.

56 Braidotti, R. (2004). Gender and power in post-nationalist European Union. Στο: *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, τόμ. 12, σ. 137.

προς την ετερότητα και την αποκατάσταση των αδικιών εις βάρος της, είτε αυτές έγιναν στο παρελθόν είτε γίνονται στο παρόν. Με όρους της Παπαστεφάνου,⁵⁷ η ανάληψη της ευθύνης προωθεί τον, κατά μια συγκεκριμένη έννοια, εξωστρεφή πατριωτισμό (outward patriotism). Αξίζει να επιμείνουμε περισσότερο στον εξωστρεφή πατριωτισμό, όπως τον επαναπροσδιορίζει η Παπαστεφάνου, διότι αυτό θα επιτρέψει να φανεί ένας εναλλακτικός χειρισμός των σημείων ρήξης με την ετερότητα και κατ' επέκταση να φανεί ότι η αποκοπή από το παρελθόν και η προσποίηση ότι συγκεκριμένες αδικίες αφορούσαν «ξένους» λαούς, όπως προτείνει ο Παπαδάκης,⁵⁸ όχι μόνο δεν συνιστά τη μοναδική λύση, αλλά, ούτε την καλύτερη.

Σύμφωνα με την Παπαστεφάνου, ένας απαιτητικός πατριωτισμός έχει και μια εξωστρεφή διάσταση διότι οι πατριώτες αναμένεται:

(α) να είναι κριτικοί στο πώς η χώρα τους ανταποκρίνεται στα θέματα δικαιοσύνης, στα οποία εμπλέκεται και (β) να πιέζουν για ένα ριζικό αναπροσανατολισμό της σχέσης της κοινωνίας τους με τους άλλους· αφορά, δηλαδή, στη συνείδηση του πολίτη-πατριώτη για την ευθύνη της χώρας του αναφορικά με τα δεινά που ενδεχομένως έχει προκαλέσει στην ετερότητα.⁵⁹

Σ' αυτό το πνεύμα, η αγάπη προς την πατρίδα σημαίνει «υψηλές ηθικο-πολιτικές προσδοκίες αναφορικά με τη συμπεριφορά προς την ετερότητα και ντροπή για τις αποτυχίες της οικείας κοινότητας να εξυψωθεί ηθικο-πολιτικά».⁶⁰ Για παράδειγμα, συνεχίζει η Παπαστεφάνου, ένας κριτικός πολίτης-πατριώτης θα ένιωθε ντροπή για ένα άδικο πόλεμο που εξαπέλυσε η χώρα του ή για μια βιαιοπραγία από μέρους της εθνοτικής του ομάδας. Με όρους του Μιχαλίνου Ζεμπύλα,⁶¹ η ντροπή μπορεί να έχει μια θετική λειτουργία όταν δεν αποσκοπεί στο να νιώσουν άσχημα ή να απολογηθούν οι εμπλεκόμενοι, αλλά όταν συνδέεται με το καθολικό αίτημα αποκατάστασης της δικαιοσύνης. Μια τέτοια εποικοδομητική θεωρητικοποίηση της έννοιας της ντροπής που προωθεί το χρέος προς τον αδικημένο Άλλο προϋποθέτει σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν και όχι αποκοπή από αυτό. Επιστρέφοντας στην προσέγγιση της Παπαστεφάνου, η ανάληψη της ευθύνης απέναντι στην ετερότητα συνδέεται στενά με την προώθηση του ριζικού αναπροσανατολισμού στη σχέση με την ετερότητα, καθώς οι πολίτες ως κριτικοί πατριώτες αναγνωρίζουν την ευθύνη της χώρας τους στα δεινά του Άλλου και γίνονται μοχλοί πίεσης ώστε η κοινότητά τους να ανταποκριθεί στα ηθικο-πολιτικά ιδεώδη που θα έπρεπε και θα μπορούσε να επιδιώκει. Η αναγνώριση της ευθύνης του Εαυτού προς την ετερότητα, που μαρτυρεί την πραγματική

57 Papastephanou, M. (2013α). Inward and outward patriotism. Στο: *Review of European Studies*, τόμ. 5, σ.σ. 20-32.

58 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

59 Papastephanou, M. (2013α). Inward and outward patriotism. Στο: *Review of European Studies*, τόμ. 5, σ. 27.

60 Papastephanou, M. (2013α). Inward and outward patriotism. Στο: *Review of European Studies*, τόμ. 5, σ. 27.

61 Zembylas, M. (2019). "Shame at being human" as a transformative political concept and praxis: Pedagogical possibilities. Στο: *Feminism & Psychology*, τόμ. 29, σ.σ. 303-321.

ενσυναίσθηση στον πόνο του Άλλου και μετατρέπεται σε μοχλό πίεσης για άρση και μη επανάληψη των αδικιών, προϋποθέτει σύνδεση και όχι αποκοπή από το εγγύς ή απώτερο παρελθόν αφ' ης στιγμής οι συνέπειές του διέπουν το παρόν.

Τρίτο, η αποσύνδεση από το παρελθόν, όπως προτείνεται από τον Παπαδάκη,⁶² οδηγεί στην παγίδα νομιμοποίησης του επεκτατισμού. Όπως φάνηκε πιο πάνω, ο Παπαδάκης ισχυρίζεται ότι με την κατανόηση των προγόνων ως «ξένου» λαού και της πατρίδας του παρελθόντος ως «ξένης» χώρας καταρρέει το επιχείρημα του τύπου «εμείς ήρθαμε πρώτοι σ' αυτή τη γη και μας ανήκει». Αν επεκτείνουμε αυτή τη λογική οδηγούμαστε στο παράδοξο συμπέρασμα ότι οι Άγγλοι αποικιοκράτες είχαν δικαιοματική θέση στην Κύπρο· ότι δεν υφίσταται τίποτε το προβληματικό στην αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό. Ομοίως, η προτεινόμενη αυτο-αμφισβήτηση της ιστορικής παρουσίας των Ελληνοκυπρίων στο νησί (ειρωνικά και παραδόξως εντός ενός κειμένου που κρίνει την αδιαμφισβήτητη προβληματική αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας του Άλλου), ισοδυναμεί με αμφισβήτηση των παραβιασμένων δικαιωμάτων τους από την τουρκική εισβολή και άρα νομιμοποιεί τον τουρκικό επεκτατισμό, καθώς και την παρουσία των Τούρκων εποίκων στο νησί. Θα είχε ενδιαφέρον να γνωρίζαμε εάν σ' αυτό το πλαίσιο σκέψης και θεώρησης των πραγμάτων, ο Παπαδάκης αμφισβητεί το ίδιο ρητά και απροκάλυπτα το ότι ο εποικισμός θεωρείται έγκλημα πολέμου, ή εάν θεωρεί ότι αυτός απενοχοποιείται στο πέρασμα του χρόνου.

Το γεγονός ότι οι αντι-εθνικές προτάσεις του Παπαδάκη⁶³ σιωπηρά απενοχοποιούν τον επεκτατισμό καθόλου δεν ξενίζει, αν αναλογιστούμε ότι ο αντι-ιμπεριαλισμός συνδέεται με το εθνικό αίσθημα. Για σκοπούς έκτασης και εστίασης, οι αναφορές μου στο πώς το εθνικό-πατριωτικό αίσθημα συνδέεται με τον αντι-ιμπεριαλισμό, εκπεφρασμένο μάλιστα από την Αριστερά, περιορίζονται στα εξής: (1) Ο Φιντέλ Κάστρο⁶⁴ τόνισε την ανάγκη ο λαός της Κούβας να απαλλαγεί από την ιμπεριαλιστική εκμετάλλευση. Ομοίως, μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Ναζί, ο Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος διαδραμάτισε μείζονα ρόλο στην αντίσταση, συνέδεσε φανερά την ιστορική μνήμη με την αντίσταση όταν ανέφερε, για παράδειγμα ότι η Ελλάδα, με πολιτισμό δυόμιση χιλιάδων χρόνων απελευθερώθηκε ξανά.⁶⁵ Τέλος, ο κομμουνιστής ηγέτης του αγώνα για ανεξαρτησία του Βιετνάμ Χο Τσι Μιν τόνισε ότι οι Γάλλοι ιμπεριαλιστές έχουν καταπατήσει την ελευθερία, την ισότητα, την αδελφότητα και τη γη των προγόνων του λαού του Βιετνάμ, τον οποίο έχουν καταπιέσει και του έχουν στερήσει κάθε δημοκρατική ελευθερία.⁶⁶ Συνολικά, τα πιο πάνω παραδείγματα

62 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

63 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

64 Castro, F. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1960/19600902-3.html>

65 Beaton, R. (2019). *Greece: Biography of a Modern Nation*. University of Chicago Press: Chicago, σ. 303.

66 Ho Chi Minh (χ.χ.). Ανακτήθηκε από Historymatters.gmu.edu/d/5139

δείχνουν ότι η εθνική ταύτιση των ανθρώπων (όπως εκφράζεται στο, αλλά και συνίσταται από το, συλλογικό ιστορικό παρελθόν) είχε ιστορικά πυροδοτήσει την αντίσταση στον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία.

Εδώ θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι, υιοθετώντας μια αντι-εθνική στάση και αφήνοντας, όχι τυχαία, όπως εξηγήθηκε προηγουμένως, περιθώρια νομιμοποίησης του ιμπεριαλισμού, ο Παπαδάκης⁶⁷ καταλήγει σε αυτό που ο Μιχαήλ Μπακούνιν⁶⁸ έχει κατακρίνει ως πολιτικό πατριωτισμό (κρατισμό) όπου τα πάντα μπορούν να δικαιολογηθούν και να νομιμοποιηθούν εάν εξυπηρετούν το κράτος, ενώ ακόμα και το πιο ανθρωπιστικό πράγμα στον κόσμο θεωρείται κακό εάν είναι ενάντια στο κράτος. Ο Παπαδάκης εισηγείται αποκοπή από το ιστορικό παρελθόν νομιμοποιώντας έμμεσα τον ιμπεριαλισμό στο βωμό ενός κοινού κράτους, η σύλληψη της συγκρότησης του οποίου δεν περιλαμβάνει αποκατάσταση των παραβιασμένων ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Τέλος, όσον αφορά στο τέταρτο σημείο, το παρόν όπως και το μέλλον δεν μπορούν να ιδωθούν αποκομμένα από το παρελθόν. Όπως το θέτει η Εύη Βαρσαμόπουλου ευρύτερα,⁶⁹ δεν μπορούμε να συλλάβουμε τον κόσμο, χωρίς να διερωτηθούμε για το ποια γεγονότα έχουν οδηγήσει σ' αυτόν τον κόσμο. Επομένως, για να μην καταλήξουμε σε ένα κόσμο ως παρόν που αιωρείται στον χρόνο, χρειάζεται η επίπονη συσχέτιση του παρόντος με το παρελθόν,⁷⁰ χωρίς βολικούς τακτικισμούς αποσιώπησης της ιστορικής συνέχειας της παρουσίας μιας εθνικής ομάδας σε έναν τόπο.

Προσπερνώντας τις πιο πάνω περιπλοκότητες, ο Παπαδάκης⁷¹ προτείνει αποκοπή από το παρελθόν και προσποίηση ότι οι αδικίες του παρελθόντος αφορούσαν μια ξένη ιστορία και ένα ξένο λαό. Πρόκειται για μια ρηχή προσέγγιση, ένα βιαστικό χειρισμό των αδικιών του παρελθόντος, που αποσκοπεί να τις ξεφορτωθεί (αντί να τις διευθετήσει και να τις διαχειριστεί), προκειμένου να προωθήσει εξίσου βιαστικά τη συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής ταυτότητας, υποτιθέμενο προαπαιτούμενο της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα. Συνάμα, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι τέτοιες φωνές, όπως η υπό εξέταση, επιθυμούν τόσο πολύ να είναι οι φορείς της αλλαγής αναφορικά με τη δημιουργία ενός κοινού μελλοντικού κράτους που προβαίνουν σε πρόχειρες, εύκολες και ατομιστικά αυτο-καταφατικές προσεγγίσεις, αντί σε ουσιαστικές, βαθιές και πολύπλευρα ωφέλιμες διευθετήσεις.

67 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

68 Bakunin, M. (2010). Marxism, freedom and the State, The anarchist library, σ. 22.

69 Varsamopoulou, E. (2009). The idea of Europe and the ideal of cosmopolitanism in the work of Julia Kristeva. Στο: Theory, Culture and Society, τόμ. 26, σ. 39.

70 Papastephanou, M. (2015). Thinking differently about cosmopolitanism. Theory, eccentricity, and the globalized world. London: Routledge, σ. 243.

71 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

6. Προς μια αποκλειστικά κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα ή προς τη δίκαιη μεταχείριση της ετερότητας;

Ο Παπαδάκης⁷² παραλληλίζει (α) τα υφιστάμενα εγχειρίδια Ιστορίας των Ελληνοκυπρίων με (β) τα πριν το 2004 εγχειρίδια Ιστορίας των Τουρκοκυπρίων, για να συγκρίνει και τα δυο με (γ) τα αναθεωρημένα το 2004 τουρκοκυπριακά εγχειρίδια. Όσον αφορά στα δυο πρώτα, επισημαίνει τα εξής προβληματικά σημεία ως προς την αντίληψη της ετερότητας: αποσιώπηση του πόνου του Άλλου, εστίαση στα δεινά του Εαυτού και προβολή της εθνικής ταυτότητας με ουσιοκρατικούς όρους. Ο Παπαδάκης θεωρεί ότι τα αναθεωρημένα το 2004 τουρκοκυπριακά εγχειρίδια Ιστορίας επιτυγχάνουν σε ένα σημαντικό βαθμό την αποδόμηση των πιο πάνω προβληματικών σημείων. Ταυτόχρονα με τη συζήτηση των προαναφερθέντων προτερημάτων σε σχέση με τα άλλα εγχειρίδια, ο εν λόγω ερευνητής καλωσορίζει τη συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας, η οποία είναι απαλλαγμένη από πολιτικά ενεργά (αλλά, ίσως, όχι από διακοσμητικά, αποπολιτικοποιημένα) εθνικά στοιχεία.

Ο Παπαδάκης⁷³ δεν λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι μια αποκλειστικά κρατική/πολιτειακή ταυτότητα δεν συνιστά αναπόδραστη προϋπόθεση ούτε της αποδόμησης του ουσιοκρατικού χαρακτήρα της εθνικής ταυτότητας, ούτε της αναγνώρισης της ιστορικής παρουσίας και του πόνου του Άλλου. Φαίνεται ότι συνδέει την επιλογή της ταυτότητας με τη δίκαιη μεταχείριση της ετερότητας διότι θεωρεί την άδικη και προβληματική μεταχείριση της ετερότητας ως το αιτιατό της εθνικής διαφορετικότητας καθαυτής. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα σημεία σιωπής του υπό εξέταση κειμένου: δεν αναφέρει την πιθανότητα της ειρηνικής συνύπαρξης των εθνικά διαφορετικών ως τέτοιων. Μια τέτοια αποσιώπηση συνεπάγεται ότι η ειρηνική συνύπαρξη των διαφορετικών θεωρείται εφικτή μόνο εάν οι συλλογικές, εθνικές ταυτότητες παύσουν να είναι πολιτικά ενεργές.

Ο Παπαδάκης εκθειάζει την ταυτότητα ως πολιτική επιλογή και την ταυτίζει με το πολιτικά επιθυμητό μέλλον.⁷⁴ Σ' αυτό το πλαίσιο, ισχυρίζεται ότι τα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια ακολουθούν τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό και συνεπώς τονίζουν ότι οι ταυτότητες αποτελούν κατασκευές. Όλα αυτά, συνεχίζει, επιτρέπουν στην ταυτότητα να αναδυθεί ως πολιτική επιλογή. Από την άλλη, αναφέρει, όταν η ταυτότητα παρουσιάζεται ως προκαθορισμένη από το ιστορικό παρελθόν, άλλες επιλογές πολιτικών ταυτοτήτων στο παρόν αποκλείονται αντι-δημοκρατικά.⁷⁵ Εδώ, όμως, αποτυγχάνει να συλλάβει μια σημαντική

72 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

73 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

74 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 129, 143.

75 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of

διαφοροποίηση: η κρατική/πολιτειακή ταυτότητα είναι επίσης κατασκευασμένη και αναδύεται ως επιλογή μόνο όταν ο πολίτης αποφασίσει να μετακομίσει σε ένα άλλο κράτος (δεν μπορεί, όμως, κανείς να αρνηθεί να πληρώσει φόρο στο κράτος που είναι πολίτης στο όνομα της ρευστής πολιτικής ταυτότητας ή της πολιτικής επιλογής), ενώ αυτή η επιλογή πολιτειακής ταυτότητας δεν καθορίζει το πολιτικό μέλλον του κράτους που παραμένει ανοικτό σε μελλοντικές αλλαγές.

Επιπλέον, η ιδέα του Παπαδάκη⁷⁶ ότι η επιθυμητή πολιτική ταυτότητα είναι το αποτέλεσμα επιλογής, με την έννοια ότι υπάρχουν πολλές πολιτικές ταυτότητες και ο πολίτης έρχεται απλώς να διαλέξει ανάμεσα σε αυτές, ωσάν να (μπορεί να) μένει ως ένα σημαντικό βαθμό αποστασιοποιημένος από την όποια ταυτότητα, προϋποθέτει ότι οι σημασίες είναι απόλυτα ρευστές, κάτι που αρνείται ο κονστρουξιονισμός (βλ. Λακλάου και Μουφ).⁷⁷ Με άλλα λόγια, «τόσο τα άτομα όσο και η κοινωνία αποτελούν ιστορικά φαινόμενα που λειτουργούν αναπόφευκτα στη βάση των υφιστάμενων δομών, προϋποθέτοντας έτσι, αλλά και διασφαλίζοντας, τη συνέχεια του κοινωνικού».⁷⁸ Επομένως, το νόημα δεν είναι απολύτως ρευστό και τα υποκείμενα λειτουργούν αναπόφευκτα βάσει των υπαρχουσών δομών και όχι αποστασιοποιημένα από αυτές. Οι νοηματικές κατασκευές είναι πολύ πιο περίπλοκες, σύνθετες και πλούσιες σε δυνατότητες από όσο ο Παπαδάκης διπολικά, διχοτομικά και απλουστευμένα αντιλαμβάνεται και προτείνει. Χρειαζόμαστε νέους προσδιορισμούς της ταυτότητας που να επιτρέπουν τον πλουραλισμό και την πολλαπλότητα της ταυτότητας, και όχι τέτοιους που να τη μειώνουν σε μονοδιάστατο, μεταφυσικό και ρομαντικοποιημένο Εν (π.χ., όταν αυτό το Εν ενσαρκώνεται ως κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα, ειδικά όπως έχει ερμηνευτεί από τη μοντέρνα, άκρα δεξιά, φιλελεύθερη ιδεολογία η οποία αρέσκεται στη φαντασιακή απέκδυση της ταυτότητας χωρίς πίεση και, δήθεν, χωρίς να αφήνει υπόλοιπο κια ίχνη). Ας δούμε πώς όλα αυτά αναδύονται πιο συγκεκριμένα στο υπό ανάλυση κείμενο.

Ο Παπαδάκης⁷⁹ καλωσορίζει τη συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας ως μια επιπλέον προϋπόθεση της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι τα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια άλλαξαν το 2004, καθώς η αριστερή κυβέρνηση των Τουρκοκυπρίων, που ανήλθε στην εξουσία το 2003, ήταν κυπροκεντρική, σε αντίθεση με την προκάτοχο δεξιά κυβέρνηση που ήταν τουρκοκεντρική. Έτσι, συμπληρώνει, η αριστερή κυβέρνηση έκλινε προς το μοντέλο της πολιτειακής οργάνωσης του κράτους (civic nationalism), έθεσε ως

schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 144.

76 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

77 Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics. London & New York: Verso, σ. 113.

78 Phillips, L. & Jorgensen, M. W. (2009). Ανάλυση λόγου: Θεωρία και μέθοδος (Α. Κιουπκιάλης, Μτφρ.). Αθήνα: Παπαζήση, σ.σ. 80 - 81.

79 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the “History of Cyprus”. Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

προτεραιότητα τον γεωπολιτικό χώρο της Κύπρου, εξέφρασε τη συγγένεια όλων των κατοίκων του νησιού καθώς και την ελπίδα του κοινού κράτους.⁸⁰ Επισημαίνει ότι στα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια οι όροι «Κύπριοι» και «Τουρκοκύπριοι» αντικαθιστούν τον όρο «Τούρκοι» (σ. 138). Ο πρώτος προσδιορισμός, συμπληρώνει, επιτρέπει τη συμπερίληψη Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων. Σημειώνει ότι η μη ουσιοκρατική σύλληψη της ταυτότητας επιτρέπει την αναδιαμόρφωσή της εντός ενός κοινού μελλοντικού κράτους⁸¹ και παρακάτω αναφέρει ότι τα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια προτείνουν μια νέα ταυτότητα, την τουρκοκυπριακή ή και την κυπριακή.⁸² Σε αυτό το πλαίσιο επιδοκιμασίας της σύστασης μιας κυπριακής/ τουρκοκυπριακής ταυτότητας, ο Παπαδάκης αγνοεί παντελώς τη δυνατότητα της ταυτότητας ως πολυκεντρής, π.χ., κυπριακής χωρίς τον εκτοπισμό της τουρκικής. Συνεπώς, εδώ καταλήγει να καλωσορίζει τη συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής ταυτότητας· καταλήγει σε ένα μοντερνιστικό καλωσόρισμα της μονοδιάστατης ομοιομορφίας έναντι της ποικιλομορφίας, παρά τις ρητές του δηλώσεις για το αντίθετο.

Στο ίδιο πνεύμα, ο Παπαδάκης⁸³ επισημαίνει ότι στα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια δεν υπάρχουν πλέον οι αναφορές στην Τουρκία ως μητέρα πατρίδα (ωσάν και η επίλυση ενός πολιτικού προβλήματος ανάμεσα σε δυο εθνικές συλλογικότητες εξαρτάται αποκλειστικά από την αποδόμηση του εθνικού αισθήματός τους και χωρίς να υπάρχει το θέμα του απτού, πολιτικού ή ακόμα και υλικού, κέρδους, ειδικά των Μεγάλων, εξωτερικών Δυνάμεων)· συναντάται, συνεχίζει, συχνά η φράση «η πατρίδα μας» και το «νησί μας» για την Κύπρο.⁸⁴ Σημειώνει ότι τα νέα εγχειρίδια Ιστορίας των Τουρκοκυπρίων παραμένουν ως ένα σημαντικό βαθμό *εθνοκεντρικά*,⁸⁵ αλλά τώρα από μια τουρκοκυπριακή και όχι τουρκική προοπτική και αυτό γιατί προβάλλονται θέματα όπως η κοινωνική ζωή, τα μνημεία, ο πολιτισμός, ο τύπος και πολιτικές προσωπικότητες των Τουρκοκυπρίων.⁸⁶ Αυτό συνιστά μια σιωπηρή στάση υπέρ της απέκδυσης κάθε εθνικής ταυτότητας (είτε ευρύτερης εθνικής, π.χ. τουρκικής, ελληνικής, είτε ιδιαίτερης, τοπικής π.χ. τουρκοκυπριακής, ελληνοκυπριακής), όπου μόνο η προβολή της πολιτότητας είναι αποδεκτή και επιθυμητή.

Επιπλέον, ο Παπαδάκης⁸⁷ αναφέρει ότι στα νέα εγχειρίδια οι

80 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ. 138.

81 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ. 142.

82 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ. 144.

83 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

84 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ. 138.

85 Εξ ου και πιο κάτω σημειώνει ότι ο πολιτικός στόχος των Τουρκοκυπρίων για επανένωση του νησιού οδήγησε σ' αυτή την έστω περιορισμένη και ατελή προσπάθεια.

86 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 140-141.

87 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of

Τουρκοκύπριοι δεν παρουσιάζονται ως μέρος ενός αιώνιου έθνους, αλλά εξηγείται το πώς σταδιακά οι Μουσουλμάνοι αυτοπροσδιορίζονταν ως Τούρκοι και οι Χριστιανοί ως Έλληνες.⁸⁸ Εδώ το ότι ο Παπαδάκης ανάγει την εθνική ταυτότητα σε θρησκευτική και καταφεύγει σε μια σύνδεση παρόντος και παρελθόντος, απλά επειδή τώρα του είναι βολική, την οποία προηγουμένως είχε καταδικάσει δείχνει την αντιφατικότητα του όλου εγχειρήματος. Κατά βάθος, εξυπηρετεί την προβολή της πολιτικά ανενεργού ταυτότητας ως ακίνδυνης που μπορεί να ταιριάζει με την κοινοτική, μόνη πολιτικά ενεργή, ταυτότητα.

Ο Παπαδάκης⁸⁹ σημειώνει ότι η νέα ταυτότητα, τουρκοκυπριακή ή και κυπριακή, που προτείνουν τα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια, συνιστά απόρροια της κατανόησης της ταυτότητας ως εσωτερικά ποικιλόμορφης⁹⁰, ιστορικά μεταβαλλόμενης και αποτελέσματος πολιτικής επιλογής, αντί της προηγούμενης σύλληψής της ως ομοιογενούς, αμετάβλητης και ιστορικά καθορισμένης.⁹¹ Δεν συζητά, όμως, το ότι και η πολιτικά ενεργή εθνική ταυτότητα, όχι μόνο η κρατική/πολιτειακή, δύναται να γίνει κατανοητή με τους πιο πάνω όρους. Δηλαδή δεν συζητά το ότι η σύλληψη της ταυτότητας ως ρευστής, ενδεχομενικής, μη ουσιοκρατικής και με εσωτερικές διαφοροποιήσεις δεν επιβάλλει αποδόμηση της πολιτικά γόνιμης εθνικής ταυτότητας. Ομοίως, προσπερνάει το ότι η πολιτικά ενεργή εθνική ταυτότητα μπορεί να εξακολουθεί να υφίσταται, αναγνωρίζοντας την ιστορική παρουσία και τον πόνο του Άλλου, άρα, ξεφεύγοντας από το μοντέλο Ιστορίας όπου το Έθνος είναι ο μοναδικός πρωταγωνιστής - σημείο που ο Παπαδάκης επικρίνει και συνδέει άρρηκτα με την αίσθηση του εθνικού ανήκειν.⁹² Με άλλα λόγια, δεν εξετάζει την πιθανότητα οι εθνικές ταυτότητες, όταν/αν αναθεωρηθούν ως ρευστές, ενδεχομενικές, μη ουσιοκρατικές και με εσωτερικές διαφοροποιήσεις, να είναι πιο ευαίσθητες στα αιτήματα δικαιοσύνης του Άλλου από ό,τι η νεοφιλελεύθερη εκδοχή πολιτειακής ταυτότητας που αντιμετωπίζει τα θέματα πολιτικών ταυτίσεων ως επιλογή (choice) από ένα εύρος προσφορών. Οι αναθεωρημένες εθνικές ταυτότητες θα μπορούσαν να είναι και διορθωτικές μιας τέτοιας πολιτειακής ταυτότητας, η οποία μάλιστα στο κυπριακό συγκείμενο μάλλον θα λειτουργούσε ως δούρειος ίππος για τη

schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

88 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 138-139.

89 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

90 Εδώ χρειάζεται η εξής αποσαφήνιση: Παρά τη ρητή δήλωση εκ μέρους του Παπαδάκη ότι η ταυτότητα είναι εσωτερικά ποικιλόμορφη, σε βαθύτερο επίπεδο μάλλον προβαίνει σε μια προσέγγιση της ταυτότητας ως μονοδιάστατης και μονόκεντρης, καθώς (α) δεν εξετάζει καθόλου το ενδεχόμενο να υιοθετεί κανείς και την τοπική, κρατική και την εθνική ταυτότητα και (β) καλωσορίζει την αντικατάσταση της πολιτικά ενεργού εθνικής ταυτότητας από την κοινοτική/πολιτειακή, ωσάν οι δυο να βρίσκονται σε σχέση αντιπαλότητας και αλληλοαναιρέσης.

91 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 144.

92 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 129.

δημιουργία συνθηκών αποδοχής άδικων λύσεων του κυπριακού προβλήματος.

Αυτά τα σημεία «σιωπής» ενισχύουν και την αίσθηση ότι, στην προσέγγιση του Παπαδάκη,⁹³ η κοστρουξιονιστική κατανόηση της ταυτότητας παρουσιάζεται ως αν να μην συνάδει με τον όποιο πολιτικά ενεργό εθνικό αυτοπροσδιορισμό. Αυτό, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο Παπαδάκης δεν συζητά το ενδεχόμενο ειρηνικής συνύπαρξης χωρίς πολιτική αδρανοποίηση/αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας, επιτρέπει τον ισχυρισμό ότι, στην προσέγγισή του, η θέση ότι οι (πολιτικά ενεργές εθνικές) ετερότητες ως τέτοιες δεν μπορούν να συνυπάρξουν γίνεται κομβικό σημείο (κατά Λακλάου και Μουφ). Πίσω από μια τέτοια λογική φαίνεται να είναι η απόδοση της προβληματικής σχέσης με την ετερότητα στη καθαυτή διαφορετικότητα (π.χ. βλ. το πώς χειρίζεται πιο πάνω τον όρο «μητέρα-πατρίδα») αντί στην προβληματική αντιμετώπιση της ετερότητας/διαφορετικότητας και των πολιτικών διαφορών που χρειάζεται να λυθούν στη βάση του Διεθνούς Δικαίου και στο πνεύμα ενός νόμιμου, αντι-αποικιακού, από-αποικιακού, ηθικο-πολιτικού κοσμοπολιτισμού. Συνεπώς, ο υπό ανάλυση λόγος επιδιώκει να πληρώσει το κενό σημαίνον της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα μέσα από την οικοδόμηση μιας αποκλειστικά (με την έννοια της ενεργού πολιτικά) κοινοτικής/πολιτειακής ταυτότητας. Δηλαδή, η κοινοτική/πολιτειακή ταυτότητα αποτελεί το κενό αλλά επιθυμητό στάτους. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο προσέγγισης, δεν ξενίζει που η εθνική ταυτότητα γίνεται μετέωρο σημαίνον για να καθηλωθεί εκ νέου ως άρρηκτα συνδεδεμένη με την προβληματική και άδικη αντιμετώπιση της ετερότητας και άρα ως πολιτικά αναλώσιμη.

Μια επιπρόσθετη αντίρρηση στην προσέγγιση του Παπαδάκη⁹⁴ είναι ότι η αποδόμηση της (πολιτικά ενεργού) εθνικής ταυτότητας δεν εγγυάται αναίρεση της προβληματικής αντιμετώπισης της ετερότητας, κάτι που επιβεβαιώνεται στο ίδιο το κείμενό του. Εξηγώ πώς: Από τη μια μεριά, ο Παπαδάκης θεωρεί ότι τα νέα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια πιθανώς να προάγουν την ενσυναίσθηση στον πόνο του Άλλου. Από την άλλη μεριά, αναφορικά με τα γεγονότα του 1974, παραθέτει το εξής απόσπασμα από το νέο τουρκοκυπριακό εγχειρίδιο: «Τώρα για πρώτη φορά οι Έλληνοκύπριοι γεύτηκαν την πίκρα που οι Τουρκοκύπριοι έζησαν για πολλά χρόνια πριν. Αυτοί, όπως και οι Τουρκοκύπριοι στα προηγούμενα χρόνια, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τα χωριά τους και λόγω του πολέμου έχασαν τους αγαπημένους τους όπως οι Τουρκοκύπριοι».⁹⁵ Ο Παπαδάκης σημειώνει ότι αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως εκδικητική αναφορά, δηλαδή «ήταν η σειρά τους να υποφέρουν», αλλά, αναφέρει, θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως ενσυναίσθηση

93 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

94 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

95 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ. 140.

προς τους Ελληνοκυπρίους μέσω των οδυνηρών εμπειριών που έζησαν και οι δυο κοινότητες, κάτι που συνιστά παραδοχή, σύμφωνα με τον Papadakis, των συγγραφέων του βιβλίου. Όποια εκδοχή κι αν ισχύει, αναφέρει, το σημαντικό είναι ότι γίνεται λόγος και στα δεινά των Ελληνοκυπρίων, που πριν παραλείπονταν.

Πέρα από το ότι η αποτύπωση των ιστορικών γεγονότων στο παράθεμα είναι προβληματική και αναπαράγει το διάτρητο, αλλά πολύ διαδεδομένο και βολικό, αφήγημα της τουρκοκυπριακής βιβλιογραφίας ότι οι μόνοι Τουρκοκύπριοι υπέφεραν από το 1964 έως το 1974, πράγμα που, βέβαια, δεν μπορεί να μας απασχολήσει στο παρόν άρθρο για λόγους έκτασης,⁹⁶ εδώ απαιτούνται οι εξής επισημάνσεις: Πρώτο, η παραδοχή του πόνου του άλλου μπορεί να είναι το ίδιο προβληματική όπως η αποσιώπησή του⁹⁷ και να απέχει πολύ από την ενσυναίσθηση. Μάλιστα, ενώ η κύρια λειτουργία της ενσυναίσθησης είναι η συνειδητοποίηση ότι ο άλλος είναι σαν εμένα,⁹⁸ το προαναφερθέν χωρίο με την αναφορά «η σειρά τους» να υποφέρουν προάγει τον διαχωρισμό από τον Άλλο, παρά την ταύτιση μαζί του.

Δεύτερο, θεωρώ ότι η συνειδητοποίηση ότι ο Άλλος είναι σαν εμένα απαιτεί μετατόπιση από την όποια αυτο-αναφορική προσέγγιση: (2α) Στην ενσυναίσθηση επίκεντρο είναι ο Άλλος και ο πόνος του τον οποίο καλούμαι να συναισθανθώ. Αν επίκεντρο είναι ο δικός μου πόνος (που διαφέρει από τη βίωση του πόνου του σαν να ήταν δικός μου, εξ ου και τον συναισθάνομαι), τότε αυτόματα η λειτουργία της ενσυναίσθησης χωλαίνει. (2β) Η αυτο-αναφορικότητα είναι προβληματική καθώς θέτει ως προϋπόθεση στην ενσυναίσθηση τον πόνο του εαυτού· συνεπάγεται δηλαδή ότι δεν μπορεί κανείς να εν-συναισθανθεί τον πόνο του Άλλου αν δεν έχει αντίστοιχη εμπειρία.

Τρίτο, η αναφορά του Παπαδάκη⁹⁹ ότι οι συγγραφείς των Τουρκοκυπριακών εγχειριδίων επισημαίνουν ότι επιδιωκόμενος σκοπός ήταν η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης δεν συνιστά επιχείρημα υπέρ της αντίστοιχης ερμηνείας, καθώς αυτό δεν επιτυγχάνεται ρητά. Ακόμα και αν δεχθούμε ότι το νόημα του εν λόγω χωρίου μένει ασαφές ως προς το αν είναι εκδικητικό ή αν επιδιώκει (άστοχα για

96 Πρόκειται ακριβώς για ένα αφήγημα αποσιώπησης των δεινών που υπέστη ο Άλλος (εν προκειμένω οι Ελληνοκύπριοι, από την τρομοκρατική οργάνωση ΤΜΤ αλλά και από τους τουρκικούς βομβαρδισμούς στην Τηλλυρία, κλπ), που μένει ασυζήτητο, παραδόξως, σε ένα κείμενο (του Παπαδάκη που εξετάζει το παρόν άρθρο) που κρίνει την αποσιώπηση του πόνου του Άλλου, αλλά και στα τουρκοκυπριακά εγχειρίδια (όπως τα συζητά ο Παπαδάκης) που επίσης παραδόξως και υποτιθέμενα υπερβαίνουν την προβληματική αποσιώπηση του πόνου του Άλλου. Για μια σύντομη αλλά σημαντικότερη αποδόμηση αυτού του αφηγήματος, βλ. την κριτική που ασκεί η Παπαστεφάνου στην Ρεμπέκα Μπράιαντ: Papastephanou, M. (2013β). *The Past in Pieces: Belonging in the New Cyprus*. Στο: *The European Legacy*, τόμ. 18, σ.σ. 522-524.

97 Για παράδειγμα: «Υπέφερες γιατί σου άξιζε» και «λυπάμαι που υπέφερες, εύχομαι να επουλωθούν οι πληγές σου». Η αναγνώριση του πόνου στο πρώτο παράδειγμα είναι συνυφασμένη με την εκδίκηση, τη χαιρεκακία ή/και τη «δικαιολόγηση» της πρόκλησης πόνου στον Άλλο· αντίθετα, (μόνο) στο δεύτερο παράδειγμα μπορούμε να ανιχνεύσουμε ενσυναίσθηση.

98 Zembylas, M. (2007). *The politics of trauma: empathy, reconciliation and peace education*. Στο: *Journal of Peace Education*, τόμ. 4, σ.σ. 207-224.

99 Papadakis, Y. (2008). *Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus"*. Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

τους λόγους που εξήγησα πιο πάνω) την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, παρά την όποια πρόθεση, οι μαθητές μπορεί να το ερμηνεύσουν ως εκδικητικό και άρα ο ενδεχόμενος σκοπός να καλλιεργηθεί η ενσυναίσθηση έχει σοβαρές πιθανότητες αποτυχίας. Με δυο λόγια, η (μάλλον) εκδικητική αναφορά στα δεινά του Άλλου, εκεί ακριβώς όπου η ευρύτερη εθνική ταυτότητα παραμερίζεται, καταδεικνύει ακριβώς ότι η πολιτική αδρανοποίηση ή/και αποδόμηση της εθνικής ταυτότητας δεν συνιστά πανάκεια στην προβληματική αντιμετώπιση της ετερότητας, επειδή δεν συνιστά και την αιτία της. Σε βαθύτερο επίπεδο, αυτό υποδεικνύει ότι η αποδόμηση της διαφορετικότητας με σκοπό τις καλές και ειρηνικές σχέσεις με τον Άλλο (που δεν θα είναι πια Άλλος, εφόσον προσδιορίζεται μόνο μέσα από την κοινή πολιτειακή ταυτότητα) είναι προβληματική και για τον εξής λόγο: δεν ασχολείται καθόλου με τη σχέση με την ετερότητα που μένει εκτός της αφομοιωτικής πρακτικής, δηλαδή με την ετερότητα που εξακολουθεί να υφίσταται ως τέτοια.

Συνολικά, ο λόγος του Παπαδάκη¹⁰⁰ φέρει τα κενά σημαίνοντα κατά Λακλάου και Μουφ¹⁰¹ της συγκρότησης μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας και της ειρηνικής συνύπαρξης με την (υπό αποδόμηση) ετερότητα, όπου μάλιστα το πρώτο προβάλλεται ως αναπόδραστη προϋπόθεση του δεύτερου. Φαίνεται ότι η πιο πάνω προϋπόθεση απορρέει από τη σύλληψη της σχεσιακής πραγματικότητας Εμείς – Άλλοι μόνο με όρους αντιπαλότητας. Το τελευταίο σημείο είναι κομβικό, με όρους Λακλάου και Μουφ, στο υπό εξέταση κείμενο, καθώς παρεμβαίνει στη σύλληψη της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα και την καθορίζει ως εφικτή μόνο υπό προϋποθέσεις αποδόμησης/πολιτικής αδρανοποίησης της εθνικής ταυτότητας.

Το γεγονός ότι, στο υπό εξέταση κείμενο, η συγκρότηση μιας αποκλειστικά κυπριακής ταυτότητας καλωσορίζεται και επικροτείται ως αναπόσπαστο στοιχείο μιας ευρύτερης προσπάθειας ανάιρεσης της προβληματικής αντίληψης εις βάρος της ετερότητας (όπως η αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας και των δεινών του Άλλου), σιωπηρά συνδέει αιτιακά την (πολιτικά ενεργή) εθνική ταυτότητα με την προβληματική σχέση με την ετερότητα. Με λογο-αναλυτικούς όρους, εδώ, το (πολιτικά ενεργό) εθνικό στοιχείο γενικευμένα γίνεται μετέωρο σημαίνον για να καθηλωθεί σιωπηρά ως εξ ορισμού συνδεδεμένο με εκείνα τα προβληματικά σημεία στα εγχειρίδια Ιστορίας που χρήζουν αποδόμησης, όπως η ουσιοκρατική σύλληψη της ταυτότητας και η αποσιώπηση της παρουσίας και των δεινών του εθνικού Άλλου. Επιπλέον, όπως είδαμε, ο Παπαδάκης¹⁰² αφήνει στη σιωπή το ότι η κονστρουξιονιστική σύλληψη της ταυτότητας και η αναγνώριση της ιστορικής παρουσίας και των δεινών του Άλλου μπορούν να προωθηθούν χωρίς να επιβάλλουν αποκήρυξη εθνικής

100 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

101 Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London & New York: Verso.

102 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

ταυτότητας. Σε βαθύτερο επίπεδο, αυτή η προσέγγιση απορρίπτει τη δυνατότητα οποιουδήποτε εθνικού, μη εθνικιστικού/σοβινιστικού, αυτοπροσδιορισμού ως συμβατού με άλλες, επίσης καλώς εννοούμενες πολιτικές ταυτότητες.

7. Φυλετικές αναγνώσεις του έθνους: ο κονστρουξιονισμός ως εργαλείο αποκήρυξης αλλά όχι κατανόησης ταυτοτήτων

Μέχρι το σημείο αυτό είδαμε ότι στο υπό ανάλυση κείμενο καλωσορίζεται η συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής (κυπριακής) ταυτότητας, η οποία αθεμελιώτα εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια για ειρηνική συνύπαρξη με την ετερότητα. Αυτά τα δυο σημεία (η αποκλειστικά κρατική/πολιτειακή ταυτότητα και η ειρηνική συνύπαρξη με την ετερότητα) αποτελούν κενά σημαίνοντα στον λόγο του Παπαδάκη¹⁰³ τα οποία η προσέγγισή του υπόσχεται να πληρώσει μέσω της αποκοπής από το ιστορικό παρελθόν, άρα μέσω της αποκήρυξης της εθνικής ταυτότητας. Εκεί όπου η αποκοπή από το ιστορικό παρελθόν με ό,τι αρνητικό αυτό συνεπάγεται και η συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας θεωρούνται κομμάτι της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα, ενώ οι σύνθετες γεγονοτικές πτυχές του Κυπριακού βολικά αποσιωπούνται, καθόλου δεν ξενίζει που ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός αξιοποιείται επιλεκτικά, δηλαδή επιστρατεύεται για την προώθηση της συγκρότησης μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας, αλλά όχι για την ανάγνωση και κατανόηση του πώς η εθνική ταυτότητα αναδύθηκε και κυρίως διατηρήθηκε.

Αφενός, ο Παπαδάκης¹⁰⁴ αξιοποιεί τη θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού για να υπογραμμίσει ότι οι ταυτότητες είναι ευμετάβλητες και μη ιστορικά καθορισμένες. Αφετέρου, όμως, προβαίνει σε συγκεκριμένες ερμηνείες αναφορικά με την εθνική ταυτότητα και Ιστορία οι οποίες μοιάζουν να ανήκουν στη φυλετική προσέγγιση (όπως, όταν θεωρεί ότι κάθε αναφορά στη μητέρα-πατρίδα και το εθνικό αίσθημα που συνδέεται με αυτές τις αναφορές δεν μπορεί να αναδομηθεί, να πάρει διαφορετικό νόημα και άρα να μην είναι αναπόδραστα επιζήμιο, ή όταν θεωρεί ότι η εθνική ταυτότητα μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο με όρους οντολογίας). Για παράδειγμα, επισημαίνει ότι τα ελληνοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια θεωρούν τους άλλους λαούς ως ξένους κατακτητές και αποκαλούν τις ιστορικές περιόδους ως Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία, Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία, *αλλά δεν κάνουν το ίδιο για την Ελλάδα ή το Βυζάντιο*.¹⁰⁵ Σύμφωνα, όμως, με την κονστρουξιονιστική προσέγγιση αυτό ακριβώς καταδεικνύει τους εθνικούς δεσμούς με την Ελλάδα: από τη στιγμή που οι άνθρωποι δεν είναι φυλετικά αλλά φαντασιακά διαχωρισμένοι σε

103 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

104 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

105 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 132.

έθνη, γιατί ξενίζει τον Παπαδάκη που μια κοινότητα αισθάνεται ότι ανήκει σε ένα ευρύτερο έθνος; Οι εθνικοί δεσμοί είναι κατασκευασμένοι νοηματικά και άρα δεν ακολουθούν αναγκαστικά τις κρατικές διαμορφώσεις, ούτε, βέβαια, αναπόδραστα φυλετικές ερμηνείες του ανήκειν. Επιπλέον, εδώ, ο Παπαδάκης μας αναγκάζει να εξηγήσουμε και τα αυτονόητα: περά από το Βυζάντιο, ως προς την Ελλάδα που αναφέρει: ήρθαν ποτέ, από τον 19^ο αιώνα και εξής, οι Ελλαδίτες ως κατακτητές στην Κύπρο και θα έπρεπε να υπάρξει για αυτήν τους την «κυριαρχία» όρος αντίστοιχος στην Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία;¹⁰⁶

Ομοίως, αναφέρει ότι τα σχολικά εγχειρίδια των Ελληνοκυπρίων παρουσιάζουν τους Οθωμανούς ως κατακτητές, ενώ δεν παρουσιάζουν ως κατακτητές τους Βυζαντινούς. Έτσι, συνεχίζει, η οθωμανική περίοδος προβάλλεται με αρνητικούς όρους, ως περίοδος καταπίεσης και ταπείνωσης, ενώ η βυζαντινή περίοδος περιγράφεται με θετικούς όρους, π.χ., ως περίοδος πολιτισμικής άνθησης.¹⁰⁷ Και πάλι, όμως, αν υιοθετεί κανείς μια κονστρουξιονιστική προοπτική αυτό καθόλου δεν ξενίζει καθώς έτσι ένιωθαν (και στο παρελθόν, βλ. αμέσως επόμενη υποσημείωση) οι Ελληνοκύπριοι. Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός εξηγεί επαρκώς τη μη εξίσωση των Βυζαντινών χρόνων με την οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς το εθνικό αίσθημα και η θρησκεία είχαν ως συνέπεια μόνο η δεύτερη περίοδος να βιωθεί ως ξένη κατάκτηση. Υπέρ του πιο πάνω συνηγορεί ο μέχρι σήμερα αυτοπροσδιορισμός των Ελληνοκυπρίων (και των Ελλαδιτών) ως Ρωμιών.¹⁰⁸ Εδώ είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ένας κοσμοπολιτικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης θα ήταν να καλλιεργήσει στους μαθητές μια τέτοια συνείδηση δικαιοσύνης ώστε οι ίδιοι να αντιληφθούν ότι παρότι η Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν βιώθηκε ως ξένος ζυγός λόγω του κοινού εθνικού αισθήματος, δεν ήταν λιγότερο καταπιεστική, ούτε λιγότερο κατακριτέα και προβληματική, από όλες τις αυτοκρατορίες.

106 Επειδή εδώ δεν είναι δυνατή μια γεγονοτική εξέταση που να καταδεικνύει τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό των Ελληνοκυπρίων στο πέρασμα των αιώνων, χρειάζεται ο Papadakis (2008) να προβληματιστεί για το εξής: Γιατί οι Ελληνοκύπριοι αγωνίστηκαν στο πλευρό των Ελλήνων κατά τον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 (που μαρτυρεί ένα αναπτυσσόμενο πολύ πιο πριν το 1821 εθνικό αίσθημα και άρα ακυρώνει τον ισχυρισμό του ότι ελληνικός εθνισμός (Greek nationalism) στην Κύπρο αναδύθηκε τον 19^ο και 20^ο αιώνα) και όχι για παράδειγμα στο πλευρό των Τούρκων ή έστω γιατί δεν έμειναν αμέτοχοι; Ομοίως, γιατί ήθελαν ένωση με την Ελλάδα και όχι, π.χ., παραμονή στην κυριαρχία της Μεγάλης Βρετανίας; Ο ηγεμονικός αντι-εθνικός λόγος στην Κύπρο είχε δώσει στο μεταίχμιο 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα υπερβολικά απλουστευτικές ερμηνείες επιρροής του εθνικού κέντρου ή της Εκκλησίας οι οποίες στηρίζονταν σε μια εργαλειοποίηση (instrumentalism) των λαών που έχοει στο μεταξύ αναρθεθεί από σωρεία παρεμβάσεων στην ξένη βιβλιογραφία (π.χ., βλ. ποικίλες δημοσιεύσεις του ιστορικού Anthony Smith).

107 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 133.

108 Ο προσδιορισμός Ρωμιός έχει τις ρίζες του στους βυζαντινούς χρόνους, όπου οι Βυζαντινοί αυτοπροσδιορίζονταν ως Ρωμαίοι και επικράτησε στη συνέχεια το «Ρωμιός». Εξ ου και, επειδή οι Ελληνοκύπριοι και Ελλαδίτες αισθάνονταν Βυζαντινοί, επικράτησε για τους ίδιους ο εν λόγω προσδιορισμός. Παραπέμπω ενδεικτικά στο ποίημα «Η 9η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία Κύπρο» (που γράφτηκε την περίοδο 1884-1895), όπου ο όρος «ρωμιόσυνη» χρησιμοποιείται για να εκφράσει τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό των Ελληνοκυπρίων. Ο Παπαδάκης κάνει αναφορές στον όρο Ρωμιός αλλά μόνο για να περιγράψει τον ετεροπροσδιορισμό των Ελληνοκυπρίων, αγνοώντας πολύ βολικά το ότι (και το γιατί) αυτός συνιστούσε αυτοπροσδιορισμό Ελλαδιτών και Ελληνοκυπρίων. Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 132

Στο ίδιο πλαίσιο σκέψης αναφέρει ότι ο όρος «Κύπριος» είναι συνώνυμος με τον όρο «Έλληνας» στα σχολικά εγχειρίδια. Υιοθετεί τη θέση ότι αυτό καταδεικνύει την πεποίθηση ότι από την εποχή των Μυκηναίων δεν υπήρχαν άλλοι αυτόχθονες πληθυσμοί ή, τουλάχιστον, ότι η ύπαρξή τους ήταν παρασιτική.¹⁰⁹ Η αναφορά του Παπαδάκης σε αυτόχθονες πληθυσμούς από την εποχή των Μυκηναίων παραπέμπει σε «όμαιμον» ερμηνείες του εθνικού δεσμού και στη συζήτηση για επιμειξίες, και βρίσκεται πιο κοντά στη φυλετική προσέγγιση περί καθαρότητας του έθνους. Σε αυτό το πνεύμα, επισημαίνει ότι οι «Έλληνες της Κύπρου» παρουσιάζονται ως Έλληνες καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, χωρίς να αναδύονται ερωτήματα για την καταγωγή τους.¹¹⁰ Δεν λαμβάνει, όμως, υπόψη ότι η κονστρουξιονιστική προσέγγιση της ταυτότητας εξηγεί ότι η ελληνικότητα της ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων επικράτησε (παρότι ενδεχομενικό νόημα) έναντι άλλων νοημάτων χωρίς να χρειάζεται μια ουσιοκρατική δικαιολόγηση που θα παρέπεμπε σε φυλετική καταγωγή και αυτόχθονες κατοίκους. Ενώ ο Papadakis υιοθετεί την κονστρουξιονιστική προσέγγιση των ταυτοτήτων, έρχεται σε σύγκρουση με αυτή, σαν σε φροϋδική ολίσθηση, καθώς διερωτάται γιατί οι Ελληνοκύπριοι αυτο-προσδιορίζονται ως Έλληνες αφ' ης στιγμής μετά την άφιξη των Μυκηναίων υπήρχαν και άλλοι αυτόχθονες πληθυσμοί, ενστερνιζόμενος τη βρετανική-αποικιοκρατική αμφισβήτηση της ελληνικότητας των Ελληνοκυπρίων.¹¹¹

Όπως φάνηκε από τα πιο πάνω, ο Παπαδάκης¹¹² χρησιμοποιεί τη θεωρία του κοινωνικού κονστρουξιονισμού για να αποκηρύξει την εθνική ταυτότητα, αλλά όχι για να κατανοήσει το εθνικό αίσθημα και τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό των Ελληνοκυπρίων, προβαίνοντας μάλιστα σε διερωτήσεις που μαρτυρούν μια φυλετική θέαση των πραγμάτων. Αυτή, λοιπόν, η εσωτερική, βαθιά αντίφαση στο κείμενο του Παπαδάκη, σε συνδυασμό με τις αναφορές του που μαρτυρούν ότι το επιθυμητό στον λόγο του είναι η συγκρότηση μιας αποκλειστικά κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας μας επιτρέπει να πούμε ότι ο κονστρουξιονισμός επιστρατεύεται ως θεωρητικό εργαλείο μόνο για να εξυπηρετήσει τους ιδεολογικούς του σκοπούς.

8. Συμπερασματικά

Στο παρόν άρθρο φάνηκε ότι ο Παπαδάκης,¹¹³ μέσα από την εξέταση των σχολικών

109 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 132.

110 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ. 134.

111 Όσον αφορά τώρα στη μη αναφορά στις μειονότητες ή στο ότι αυτές θεωρούνταν παρασιτικές, αναμφισβήτητα είναι κάτι που πρέπει να αναιρεθεί και δεν νομομοποιείται από την αυτοσυνείδηση της πλειονότητας. Ομοίως, πρέπει να διορθωθεί και το περιθώριο ερμηνείας ότι οι Τουρκοκύπριοι δεν έχουν δικαιωματική θέση στην Κύπρο, ερμηνεία που αναδύεται από το ότι ο όρος Κύπριος χρησιμοποιείται ως συνώνυμος του Έλληνα, ωσάν και οι Τουρκοκύπριοι δεν είναι Κύπριοι, ή δεν θα έπρεπε να είναι στην Κύπρο.

112 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: History & Memory, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

113 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of

εγχειριδίων Ιστορίας, (α) παραθέτει τη συγκρότηση μιας αποκλειστικά κυπριακής ταυτότητας ως αναπόσπαστο στοιχείο της ευρύτερης προσπάθειας για ειρηνική συνύπαρξη με την ετερότητα. Σ' αυτό το πλαίσιο, (β) θεωρεί επιθυμητή την αποκοπή της κάθε κοινότητας από το ιστορικό παρελθόν μέσω της διδασκαλίας της Ιστορίας, πράγμα που συνεπάγεται νομιμοποίηση της αποικιοκρατίας, του ιμπεριαλισμού και του εποικισμού, αλλά και αποκοπή της εθνικής ταυτότητας από ό,τι την καθιστά εξαρχής εθνική. (γ) Διερωτάται για τον ελληνικό εθνικό αυτοπροσδιορισμό των Ελληνοκυπρίων χρησιμοποιώντας επιχειρήματα που ανήκουν στη φυλετική κατανόηση της ταυτότητας. Αυτό επιτρέπει το συμπέρασμα ότι ο κονστρουξιονισμός στον λόγο του επιστρατεύεται στρατηγικά μόνο για να επιτρέψει δυνητικά την αποκήρυξη και απόλυτη ενοχοποίηση της εθνικής ταυτότητας, αλλά όχι για την κατανόησή της.

Ο Παπαδάκης¹¹⁴ δηλώνει ότι επίκεντρο της κριτικής του είναι ο προβληματικός χειρισμός της ετερότητας (π.χ. η αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας και του πόνου του Άλλου στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας). Θεωρεί ότι αυτή η προβληματική αντιμετώπιση μπορεί και πρέπει να αρθεί ώστε να μπορέσουν να τεθούν οι προϋποθέσεις σύστασης ενός κοινού κράτους στην Κύπρο. Το επιθυμητό πολιτικό στάτους φαίνεται να είναι στο κείμενό του η συγκρότηση μιας αποκλειστικά (πολιτικά δραστήριας) κρατικής/πολιτειακής ταυτότητας. Ωστόσο, ο εν λόγω ερευνητής δεν δείχνει πώς και γιατί η συγκρότηση μιας αποκλειστικά πολιτειακής/κρατικής ταυτότητας είναι αναπόσπαστο μέρος (α) της αποδόμησης της προβληματικής αντιμετώπισης της εθνικής ετερότητας και (β) της ίδρυσης ενός κοινού κράτους στο μέλλον. Ανάμεσα σ' άλλα, παραβλέπει ότι η επίτευξη των πιο πάνω δεν προϋποθέτει την αποδυνάμωση ή πολιτική αδρανοποίηση της εθνικής ταυτότητας, αλλά τον προσανατολισμό της σε διαφορετική κατανόηση του εθνικού, δηλαδή ως μη οντολογικού και ιστορικά προκαθορισμένου, και σε διαφορετικές, θετικές και πολιτικά αποδεκτές πολιτικές.

Πέρα από το ερώτημα εάν είναι πρακτικά εφικτή η αποδυνάμωση των ελληνικών εθνικών δεσμών των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι δεν αναπτύχθηκαν τον 19^ο και 20^ο αιώνα όπως ισχυρίζεται ο Παπαδάκης¹¹⁵ αλλά πολύ παλαιότερα, μια τέτοια αποδυνάμωση/ πολιτική αδρανοποίηση είναι και προβληματική από κανονιστική άποψη, και μάλλον εξυπηρετεί τον σκοπό αποδοχής άδικων και πολιτικά μη λειτουργικών λύσεων (τύπου Ανάν) του κυπριακού προβλήματος.

Συνολικά, φαίνεται ότι ο Παπαδάκης¹¹⁶ ηγεμονεύει την ιδέα ότι η ειρηνική συνύπαρξη με την ετερότητα στην Κύπρο προϋποθέτει την πολιτική

schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

114 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

115 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

116 Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". Στο: *History & Memory*, τόμ. 20, σ.σ. 128-148.

αδρανοποίηση (ή/και αποδόμηση) των εθνικών ταυτοτήτων των κοινοτήτων του νησιού: έμμεσα, δια της λογικής συνέπειας και προέκτασης, προωθεί την ιδέα ότι ένα κοινό μελλοντικό κράτος στην Κύπρο είναι εφικτό εάν (α) οι εθνικές ταυτότητες αδρανοποιηθούν πολιτικά/αποδομηθούν, (β) συγκροτηθεί μια αποκλειστικά κρατική/πολιτειακή ταυτότητα και (γ) το παρόν αποκοπεί από το ιστορικό παρελθόν. Όλα αυτά μεταφράζονται σε μια αντι-εθνική ηγεμόνευση με σοβαρές, αρνητικές συνέπειες όπως είναι η σαρωτική ενοχοποίηση του εθνικού αισθήματος και ανήκειν, και η απενοχοποίηση/ νομιμοποίηση του επεκτατισμού και της αποικιοκρατίας. Συνεπώς, είναι ανάγκη να βρεθούν και να εξεταστούν εις βάθος εναλλακτικοί τρόποι προώθησης της ειρηνικής συνύπαρξης με την ετερότητα και της δίκαιης μεταχείρισης όλων των πολιτών του νησιού.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Davutoglu, A. (2010). Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας (Ν. Ραπτόπουλος, Μτφρ.) (7^η έκδοση). Αθήνα: Ποιότητα.
- Δρουσιώτη, Κ. (2015). Η αποδόμηση της (ενοχοποιημένης) εθνικής ταυτότητας ως προϋπόθεση της ειρηνικής συμβίωσης με τον εθνικό Άλλο στο κείμενο της Elena Ioannidou Language policy in Greek Cypriot education: tensions between national and pedagogical values. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, *IZ*(65), 102-129.
- Δρουσιώτη, Κ. (2018). «Διπλογλωσσία στην Κύπρο»: Αναπάντητα ερωτήματα και αθέατες πτυχές του ελληνοκυπριακού συγκειμένου. Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, *IH*(69), 90-118.
- Phillips, L. & Jorgensen, M. W. (2009). Ανάλυση λόγου: Θεωρία και μέθοδος (Α. Κιουπκιάδης, Μτφρ.). Αθήνα: Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

- Anderson, P. (2008). The division of Cyprus, *London Review of Books*, 30(8), <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v30/n08/perry-anderson/the-divisions-of-cyprus> (accessed on 20 April 2021).
- Bakunin, M. (2010). Marxism, freedom and the State, *The anarchist library*.
- Beaton, R. (2019). *Greece: Biography of a Modern Nation*. University of Chicago Press: Chicago.
- Bowring, B. (2005). What is Badiou attacking when he attacks ‘human rights? Ανακτήθηκε 25 Ιουνίου, 2016, από <http://www.asfpg.de/17303/WSValjun05/presentations/bb%20altona%20paper%202406.pdf>
- Braidotti, R. (2004). Gender and power in post-nationalist European Union.

- NORA - *Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 12(3), 130-142. Doi: 10.1080/08038740410004614
- Castro, F. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1960/19600902-3.html>
- Drousioti, K. (2019). Ethnic/national identity incrimination and through social constructionism. *The European Legacy*, 24(2), 181-201.
- Fouskas, V. (2010). The realism of utopia: Towards an anti-nationalist critique of imperial policy in Cyprus, 1960-2010, *The Cyprus Review*, 22(2).
- Given, M. (1998). Inventing the Eteocypriots: imperialist archaeology and the manipulation of ethnic identity. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 11, 3-29.
- Hadjiioannou, X., Tsiplakou, S. and Kappler, M. (2011). Language policy and language planning in Cyprus. *Current Issues in Language Planning*, 12 (4), pp. 503-569. Doi: 10.1080/14664208.2011.629113
- Hitchens, C. (1994). *Cyprus: Hostage to History*. London: Verso.
- Hitchens, C. (2001) *The trial of Henry Kissinger*. London: Verso.
- Ho Chi Minh (χ.χ.). Ανακτήθηκε από Historymatters.gmu.edu/d/5139
- Holland, R. (2020). Playing the Turkish card: British policy and Cyprus in the 1950s, *Middle Eastern Studies*, 56(5), 2020.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*. London & New York: Verso.
- Laclau, E. (1996). *Emancipation(s)*. London & New York: Verso.
- Laclau, E. (1997). The death and resurrection of the theory of ideology. *German Issue*, 112(3), 297-321.
- Markides, D. W. (1995). Britain's 'new look' policy for Cyprus and the Makarios-Harding talks, January 1955-March 1956. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 23(3), 1995, p. 480.
- Papadakis, Y. (2008). Narrative, memory and history education in divided Cyprus: A comparison of schoolbooks on the "History of Cyprus". *History & Memory*, 20(2), 128-148.
- Papastephanou, M. (2002). Arrows not yet fired: Cultivating cosmopolitanism through education. *Journal of Philosophy of Education*, 36(1), 69-86.
- Papastephanou, M. (2005). Religious teaching and political context: the case of Cyprus. *Journal of Beliefs & Values*, 26(2), 139-156.
- Papastephanou, M. (2013α). Inward and outward patriotism. *Review of European studies*, 5(2), 20-32. Doi: 10.5539/res.v5n2p20
- Papastephanou, M. (2013β). The Past in Pieces: Belonging in the New Cyprus. *The European Legacy* 18 (4), 522-524.
- Papastephanou, M. (2015). *Thinking differently about cosmopolitanism. Theory, eccentricity, and the globalized world*. London: Routledge.
- Papastephanou, M. (2012) 'Deconstructing the Ethnos-Nation Distinction'. *Journal of Politics and Law* 5(4), 146-158.

- Philippou, S. & Varnava, A. (2009). Constructions of solution(s) to the Cyprus problem: exploring formal curricula in Greek Cypriot state schools. Στο A. Varnava & H. Faustmann (Επιμ.), *Reunifying Cyprus: The Annan plan and beyond* (σσ. 194-212). London & UK: I. B. Tauris.
- Pinar, W. F. & Bowers, C. A. (1992). Politics of curriculum: Origins, controversies, and significance of critical perspectives. *Review of Research in Education*, 18, 163-190.
- Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. New York: Vintage Books.
- Varsamopoulou, E. (2009). The idea of Europe and the ideal of cosmopolitanism in the work of Julia Kristeva. *Theory, Culture and Society*, 26(1), 24-44.
- Zembylas, M. (2007). The politics of trauma: empathy, reconciliation and peace education. *Journal of Peace Education*, 4(2), 207-224. Doi: 10.1080/17400200701523603
- Zembylas, M. (2019). “Shame at being human” as a transformative political concept and praxis: Pedagogical possibilities. *Feminism & Psychology*, 29(2), 303-321.

Σύντομο βιογραφικό σημείωμα

Η Δρ. Κάλλη Δρουσιώτη είναι ανεξάρτητη ερευνήτρια και κάτοχος διδακτορικού τίτλου στο κλάδο της Φιλοσοφίας της Παιδείας. Έχει δημοσιεύσει άρθρα σε διεθνή και ελληνικά επιστημονικά περιοδικά. Έχει παρουσιάσει το ερευνητικό έργο της σε επιστημονικά συνέδρια. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζουν, ανάμεσα σε άλλα, στην ανάλυση λόγου, την εθνική ταυτότητα, την ταυτότητα φύλου, τον κοσμοπολιτισμό, τον πατριωτισμό, την ουτοπία και τα εκπαιδευτικά ιδεώδη.

Δεληγιάννης Χρήστος

Οι απόψεις του Πέτρου Βράιλα-Αρμένη για τη λειτουργία του ελληνικού κράτους και των θεσμών του

Περίληψη

Η εργασία αφορά στη μελέτη και αξιολόγηση των απόψεων του Κερκυραίου φιλοσόφου, πολιτικού και ακαδημαϊκού δασκάλου Πέτρου Βράιλα-Αρμένη σχετικά με τη λειτουργία του ελληνικού κράτους. Η συμμετοχή του ως υπουργού Εξωτερικών στην Κυβέρνηση Αλ. Κουμουνδούρου το 1865 αλλά και οι πολιτικές του θέσεις, όπως καταγράφηκαν στην εφημερίδα «Ελλάς», δίνουν τη δυνατότητα μιας διεπιστημονικής ανάλυσης. Το θέμα εντάσσεται στα γνωστικά πεδία της πολιτικής ιστορίας και της ιστορίας των θεσμών. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι η ιστοριοερμηνευτική προσέγγιση με έμφαση στην κριτική ανάλυση του νοήματος του κειμένου. Χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως, κείμενα του Πέτρου Βράιλα είτε από συγγράμματα και αγορεύσεις είτε από την αρθρογραφία του σε εφημερίδες προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τις απόψεις του για τον τρόπο λειτουργίας του κράτους και των εξουσιών που το περιβάλλουν.

Petros Vrailas-Armeni's views on the functioning of the Greek state and its institutions

Abstract

The paper concerns the study and evaluation of the opinions of the Corfu philosopher, politician and academic teacher Petros Vrailas-Armenis regarding the functioning of the Greek state. He participated as Minister of Foreign Affairs in the Government of Alex. Koumoundouros in 1865 but also his political positions as recorded in the newspaper "Hellas" allow the opportunity for an interdisciplinary analysis. The topic is part of the fields of political history and the history of institutions. The methodology was based on the historical-interpretive approach with an emphasis on the critical analysis of the meaning of the text. Petros Vrailas' texts, writings and purchases or his articles in newspapers, were mainly used in order to draw conclusions about his views about the function of the state and its powers.

1. Εισαγωγή

Ο Πέτρος Βράϊλας Αρμένης, φιλόσοφος, πολιτικός και ακαδημαϊκός διδάσκαλος, με την πνευματική και συγγραφική συνεισφορά του αλλά και την πολιτική δράση του έδωσε τροφή για σκέψη σε μελετητές πολλών όψεων του επιστητού. Οι θέσεις του για το κράτος, τα όργανα και τις εξουσίες του αποτελούν βασικό μέρος των πολιτικών του θεωριών και του οράματός του για μια άλλη κοινωνία. Η ανάλυσή του εντοπίζει δύο έννοιες του κράτους, τη φιλοσοφική και την πολιτική¹. Η φιλοσοφική θεώρηση αποτελεί την αφετηρία των σκέψεών του, ενώ η πολιτική την προσπάθεια εκλαΐκευσής τους με στόχο την πρακτική εφαρμογή τους. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια σύμπλευση αλλά και διαδραστική σύνδεση αυτών των θεωρήσεων, οι οποίες συνιστούν τη θεωρία και τη δράση του αντίστοιχα².

2. Ο ρόλος του κράτους στη λειτουργία της κοινωνίας

Σύμφωνα με τη φιλοσοφική αντίληψη, το κράτος είναι η ηθική και λογική ενότητα της κοινωνίας. Λειτουργεί ως μία ζωντανή ολότητα με βούληση και έργο, ως μια οντότητα που αυτοελέγχεται και αυτοαξιολογείται με τους νόμους που το ίδιο παράγει³. Έχει ως προορισμό του την εφαρμογή του δικαίου και την εξασφάλιση και εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων⁴, τα οποία δομούνται σε πολλές μορφές

1 Π. Βράϊλας Αρμένης, *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφίας Στοιχεία*, Τυπογραφείον «Ερμής» Αντωνίου Τερζάκη, εν Κερκύρα 1862, σ. 296.

2 Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων*, εκδ. «Πορεία», Αθήνα 1999, σσ. 66-67.

3 W. Abendroth – K. Lenk, *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 113-114.

4 Τα ατομικά δικαιώματα θα έπρεπε να εξασφαλίζονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε κάποιες κοινωνικές κατηγορίες

ελευθερίας. Η πιο βασική, κατά τον Βράιλα, είναι η αστική ελευθερία, που αποτελεί τη βάση της κοινωνίας και της πολιτείας, καθώς αφορά στο δικαίωμα του ατόμου για σύσταση κοινωνίας και απόκτηση ιδιοκτησίας⁵. Οι υπόλοιπες είναι, η ατομική ελευθερία, η ελευθερία του πνεύματος, της έκφρασης, της θρησκευτικής συνείδησης και, τέλος, η ελευθερία του μετέχειν στα κοινά, δηλαδή, η πολιτική ελευθερία.

Το ελληνικό κράτος, κατά την εφημερίδα «Ελλάς» στην έκδοση της οποίας συμμετείχε ο Πέτρος Βράιλας⁶, είχε ανάγκη μία σταθερή κυβέρνηση, πάνω στην οποία θα μπορούσε να οικοδομηθεί ένα σταθερό πολιτικό σύστημα⁷. Η αναφορά αυτή έγινε με αφορμή την παραίτηση της Κυβέρνησης Αλ. Κουμουνοπούλου, μέλος της οποίας ήταν για επτά (7) μήνες ο Βράιλας ως επικεφαλής του Υπουργείου των Εξωτερικών από τις 16 Μαρτίου έως τις 20 Οκτωβρίου του 1865⁸. Η διαφανόμενη αδυναμία των πολιτικών κομμάτων να σχηματίσουν νέα κυβέρνηση δημιουργούσε συνθήκες κυβερνητικής κρίσης. Σε αγόρευση του σχετικά με το νομοσχέδιο για τις θαλάσσιες συγκοινωνίες ανέφερε ότι, όταν ανέλαβε το αξίωμα του υπουργού, θεώρησε ότι «δεν έπρεπε η κυβέρνηση να παρουσιασθή ενώπιον υμών ως συλλογή ατόμων» που θα επεδίωκε με υποκριτικό τρόπο και ιδιοτελείς σκοπούς την υποστήριξη της Βουλής αλλά ως «ηθικόν πρόσωπον»⁹. Η κυβέρνηση έπρεπε να έχει μια ομοιογένεια στις απόψεις της και λογοδοσία στις πράξεις της και σκοπό να εντοπίσει τα προβλήματα της χώρας και, αφού τα μελετήσει, να τα επιλύσει.

Ο Βράιλας είχε την πεποίθηση ότι η θεωρία του δημοσίου δικαίου πρέπει να είναι η θεωρία του κράτους, των εξουσιών και των πράξεών του, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων που πηγάζουν απ' αυτές. Άλλωστε, το δημόσιο δίκαιο αποτελεί το βασικό πυλώνα της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης¹⁰. Χαρακτηριστικό στοιχείο της οργάνωσης αυτής είναι η φύση των πολιτευμάτων, η οποία εξαρτάται από τη διαφοροποίηση του τρόπου διανομής και άσκησης των εξουσιών¹¹. Επομένως, ο Βράιλας διακρίνει τρεις υποδιαιρέσεις πολιτευμάτων,

πολιτών να μην αποκλείονται καθώς αυτό θα εξασφάλιζε τη φερεγγυότητα του θεσμού του κράτους και κατ' αυτόν τον τρόπο αυξάνεται η ηθική υπόληψη και η επιρροή του. Βλ. Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου (επιμ.), Πέτρον Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum), τ. 1, Ε.Ι.Ε., Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 434-435, 503-505 και 507.

5 Π. Βράιλας Αρμένης, *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφία*, (χωρίς αποσπασματικά) ό.π., σσ. 289-294. Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου (επιμ.), Πέτρον Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum), τ. 1, ό.π., σσ. 437-439. Ch. Kahn, *Discovering the Will. From Aristotle to Augustine* στο J. Dillon and A. Long (eds), *The Question of Eclecticism: Studies in Later Greek Philosophy*, University of California Press, Berkeley CA 1988, pp. 234-259.

6 Παν. Δ. Σεφερλή, Ο Πέτρος Βράιλας Αρμένης ως Συντάκτης και Εκδότης των εφημερίδων «Πατρίς» και «Ελλάς», *Ιονικά Ανάλεκτα*, τχ. 6, Οι Φύλοι του «Μουσείου Δ. Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων» - Ίδρυμα «Κώστα και Ελένης Ουράνη», Αθήνα 2016, σσ. 187-208.

7 Εφημ. «Ελλάς», φ. 50 (16.10.1865), σ. 1.

8 ΕτΚ, φ. 20 (20.3.1865), σ. 113· φ. 49 (28.10.1865), σ. 323.

9 Εφημ. «Ελλάς», φ. 50 (16.10.1865), σσ. 3-4.

10 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου, (επιμ.), Πέτρον Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum), τ. 1, ό.π., σ. 451.

11 R. G. Schwartzberg, *Πολιτική κοινωνιολογία*, εκδ. «Παρατηρητής», τ. Α', Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 18, 21-23 και 163-165. Δημ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο. Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, τ. Β', εκδ.

σύμφωνα με τις οποίες, όταν οι εξουσίες του κράτους συνενώνονται σε ένα μόνον πρόσωπο, το πολίτευμα ορίζεται ως *μοναρχία*, όταν σε λίγα πρόσωπα *αριστοκρατία*, όταν σε όλα ή, έστω, στο μείζον της πλειοψηφίας, *δημοκρατία*¹². Το καθένα από αυτά έχει πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα.

Ωστόσο, στα κείμενά του δείχνει να προτιμά μάλλον το πολίτευμα της αριστοκρατίας, που παραπέμπει σε κυβέρνηση των *αρίστων* και το θεωρεί ως το τελειότερο αν, ασφαλώς, εφαρμοσθεί με ορθό τρόπο¹³. Πλεονέκτημα του πολιτεύματος αυτού είναι το συντηρητικό πνεύμα, που χαρακτηρίζει το ηθικό ον, του οποίου η κυριαρχία και η πολιτική σύσταση απειλούνται από κάθε νεωτερισμό ή αναταραχή. Επομένως, τα αριστοκρατικά καθεστώτα επιδιώκουν με την τοποθέτηση ειδημόνων στα ανώτερα αξιώματα, τη διαμόρφωση της κοινωνικής ενότητας και της συλλογικής συνείδησης. Έτσι, αποφεύγουν τις συγκρούσεις και επιβιώνουν περισσότερο από κάθε άλλο πολίτευμα, μέχρις ότου μεταβληθούν σε πολιτείες ισόνομες ή καταστραφούν από την υπέρμετρη ανισότητα και τα προνόμια. Η απόκτηση προνομίων από την ηγετίδα τάξη οδηγεί στην ανάπτυξη των μελών της, η οποία διατηρείται σε κάθε γενιά και αφορά στον πλούτο, στις οικιακές παραδόσεις και στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας¹⁴. Το πιο σημαντικό μειονέκτημα, όμως, του πολιτεύματος αυτού είναι η ανισότητα μεταξύ των ευγενών και των υπολοίπων τάξεων, αλλά και ενδογενώς.

Όσον αφορά τη μοναρχία και τη δημοκρατία, θεωρεί ότι είναι τα πολιτεύματα που μπορούν, υπό όρους, να εκτραπούν πιο εύκολα και να μετατραπούν σε τυραννικά. Αυτό το στηρίζει στη συνήθη αδυναμία των ανθρώπων να τηρήσουν το δίκαιο. Στην περίπτωση της μοναρχίας όλα εξαρτώνται από τον ηγέτη, ο οποίος τις περισσότερες φορές αντιμετωπίζει το κράτος ως ιδιοκτησία του και τους πολίτες ως δούλους¹⁵. Ενώ, κατά τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, η δύναμη της πλειοψηφίας υποτάσσει τις μειοψηφίες που έχουν διαφορετική άποψη και λόγω της εξουσιαστικής φύσης των ανθρώπων μετατρέπει το δικαϊκό κράτος σε αυταρχικό¹⁶. Σχετικά με τους κινδύνους εκτροπής του κυβερνητικού θεσμού και ίσως του πολιτεύματος, ο Βράιλας, μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Επαμ. Δεληγιώργη (20.10.1865-3.11.1865), τόνιζε ότι το χειρότερο για την πολιτική σταθερότητα ήταν ότι συχνά υπήρχαν μεταξύ των βουλευτών άτομα που ήταν έτοιμα «να συνασπισθώσι μετά της αντιπολιτεύσεως προς ανατροπήν της υπαρχούσης κυβερνήσεως»¹⁷.

Άλλωστε, τα χαρακτηριστικά των πολιτευμάτων υπάρχουν σε κάθε

«Αντ. Ν. Σάκκουλα», Αθήνα – Κομοτηνή 1993, σσ. 253-254.

12 R. G. Mulgan, *Aristotle's political theory, an introduction for students of Political Theory*, εκδ. «Clarendon Press», Oxford 1977, σ. 53. Fransis Wolff, *Ο Αριστοτέλης και η Πολιτική*, Κώστας Ν. Πετρόπουλος (μτφρ.), εκδ. «Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα», Αθήνα 1995, σ. 110.

13 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου, (επιμ.), *Πέτρου Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, ό.π., σ. 470.

14 R. Dahl, *Σύγχρονη πολιτική ανάλυση*, εκδ. «Παπαζήσης», Αθήνα 1979, σσ. 156-160.

15 Εφημ. «Ελλάς», φ. 64 (1.1.1867), σ. 2.

16 Όσον αφορά τη μετατροπή της δημοκρατίας σε *οχλοκρατία*, ο Βράιλας πιθανόν είχε επηρεαστεί από τις απόψεις του Αριστοτέλη σχετικά με τα πολιτεύματα. Βλ. Κ. Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία, ό.π.*, σ. 251.

17 Εφημ. «Ελλάς», φ. 52 (30.10.1865), σ. 1.

κοινωνία και ανάλογα με την ιστορική συγκυρία υπερισχύει κάποιο από αυτά, με αποτέλεσμα να κυριαρχεί και το πολίτευμα που τα εμπεριέχει¹⁸. Η ανατροπή της Κυβέρνησης Δεληγιώργη από τα πολιτικά κόμματα των Δημ. Βούλγαρη και Αλ. Κουμουνδούρου και η συνεπακόλουθη, κατ' αντιστοιχία ανάληψη κυβερνητικών καθηκόντων από αυτούς, αποδείκνυε κατά τον Βράιλα την πολιτική αστάθεια της εποχής. Μάλιστα, επέκρινε το γεγονός ότι οι περισσότεροι βουλευτές των αντιπολιτευόμενων κομμάτων έκαναν κριτική χρησιμοποιώντας ακόμη «τάς πλέον ανηκούστους κατηγορίας», αλλά τα κόμματά τους δεν ήταν προετοιμασμένα να διοικήσουν τη χώρα και να εδραιώσουν τις αστικές και συνταγματικές ελευθερίες μέσω της επίλυσης οικονομικών και διοικητικών ζητημάτων¹⁹.

Η διαμόρφωση των κοινωνιών, κατά τον Βράιλα, ακολουθεί το φυσικό νόμο της εξέλιξης. Οι κοινωνίες, κατά το πέρασμα του χρόνου, εξελίσσονται εμπεριέχοντας την τρία αναγκαία στοιχεία, δηλαδή τη μορφή, την υπόσταση και την σχέση μεταξύ τους, τα οποία ρυθμίζονται από τον νόμο. Στην κατάσταση της πλήρους αρμονίας των κοινωνικών στοιχείων τα πλεονεκτήματα όλων των πολιτευμάτων συνενώνονται και τα μειονεκτήματά τους αμοιβαία αποκλείονται ή ουδετεροποιούνται. Κατά τον ίδιο τρόπο εξελίσσονται και τα μέλη των κοινωνιών. Το κοινωνικό και πολιτικό ον είναι υποχρεωμένο να υποταχθεί στη λογική τάξη και να γίνει μέρος του κοινωνικού λόγου, που έχει ρυθμιστικό ρόλο, σύμφωνα με τις διατάξεις του επικρατούντος δικαίου²⁰. Με αυτόν τον τρόπο ο Κερκυραίος πολιτικός ερμήνευε την στάση του βασιλιά Γεωργίου Α΄ κατά την περίοδο Οκτωβρίου-Νοεμβρίου του 1865, όπου υπήρχε κυβερνητική αστάθεια και ο βασιλικός θεσμός προσπαθούσε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των αντίπαλων πολιτικών μερίδων επιλέγοντας πολιτικούς όλων των κομμάτων για να αναλάβουν τη διακυβέρνηση χωρίς, ωστόσο, αποτέλεσμα²¹.

3. Οι εξουσίες του κρατικού θεσμού

Δίκαιο είναι η διά των νόμων πραγματοποίηση της δικαιοσύνης, του σεβασμού, δηλαδή, των ατομικών δικαιωμάτων. Έννοιες όπως η δικαιοσύνη, το δικαίωμα, το δίκαιο, εξέρχονται από τον ηθικό νόμο. Επομένως, φανερό είναι ότι από αυτό πηγάζει ο νόμος και άρα η κυριαρχία, η οποία αποτελεί τη βάση του κράτους²². Δεν είναι μόνον μια αφηρημένη έννοια αλλά και μια ανθρώπινη δύναμη. Ως τέτοια, λοιπόν, αποκτά υπόσταση μέσω της εξουσίας και των οργάνων της, τα οποία διαφοροποιούνται ανάλογα με το είδος και τη μορφή της εξουσίας. Κατ'

18 Δημ. Θ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρητικό Θεμέλιο*, τ. Α΄, εκδ. «Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήνα – Κομοτηνή 1994, σσ. 136-141. Κ. Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία*, ό.π., σσ. 248-251 και 254-255.

19 Εφημ. «Ελλάς», φ. 53 (6.11.1865), σ. 4.

20 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου, (επιμ.), *Πέτρου Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, ό.π., σ. 472.

21 Εφημ. «Ελλάς», φ. 54 (13.11.1865), σσ. 1-2.

22 Π. Δ. Δαγτόγλου, *Σημειώσεις Πολιτικής Ιστορίας (Ιστορίας πολιτικών θεσμών)*, εκδ. «Το Νομικόν – Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήνα χ.χ., σσ. 269-271.

αυτόν τον τρόπο, απορρέουν τα ποικίλα κυβερνητικά συστήματα στα έθνη γενικά, αλλά και ειδικά στο ελληνικό έθνος κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους.

Ο Βράιλας διακρίνει την κυριαρχία σε πλήρη, τέλεια και ατελή. Πλήρης κυριαρχία είναι η άμεση ή έμμεση έκφραση και ενέργεια του κοινωνικού λόγου *δια της εθνικής βουλήσεως*. Τέλεια κυριαρχία υπάρχει, όταν η γενική βούληση και η πλήρης λογική όλου του έθνους δημιουργούν το κράτος και τις εξουσίες του· ενώ η πιο ατελής υπάρχει, όταν η ατομικότητα γίνεται αντιπρόσωπος, διερμηνέας και όργανο του κοινωνικού λόγου. Μεταξύ των δύο άκρων, της τέλει και της πιο ατελούς κυριαρχίας, υπάρχουν πολλές διαφοροποιήσεις, μέσω των οποίων, με όπλο την πολιτική ελευθερία, οδηγούνται σταδιακά ο άνθρωπος και η ανθρωπότητα προς την πλήρη αυτεξουσιότητα. Η κάθε πτυχή της κυριαρχίας, απορρέουσα από τα πολιτεύματα και μετουσιωμένη στην κυβερνητική εξουσία, είναι δυνατόν να οδηγήσει στην κοινωνική πρόοδο εμφανίζοντας μια μορφή νομιμότητας και όψεις νομιμοποίησης. Στην έννοια της κυριαρχίας έρχονται να προστεθούν οι κρατικές εξουσίες, οι οποίες αποτελούν το κράτος στο σύνολό του²³.

Από την πλευρά της θεσμικής προσέγγισης του ζητήματος, το κράτος συνίσταται από εξουσίες που «εκφράζουν» την κυριαρχία του μέσω των οργάνων του²⁴. Εδώ πρέπει να σημειωθεί η διαφορά του από τους *κοινωνιστές* (σοσιαλιστές), καθώς ο Βράιλας επιθυμεί την ύπαρξη ενός κράτους επικουρικού που ως πολιτικό πρόσωπο θα επιδιώκει την εφαρμογή του δικαίου και την εξασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων για όλους και όχι ενός κράτους παρεμβατικού που θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα κάποιων ομάδων, ακόμη και πλειοψηφικών, καταδυναστεύοντας τις μειοψηφίες. Η εξασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να πραγματοποιηθεί με μεταρρυθμίσεις και να προστατευθεί από την εκτελεστική εξουσία και τα θεσμικά όργανά της. Η διαίρεση των εξουσιών²⁵ αποτελεί, κατά τον Βράιλα, το μέσον για την κατάκτηση της ελευθερίας ενώ η συγκέντρωσή τους σε ένα πρόσωπο οδηγεί σταδιακά στην τυραννία.

Οι τρεις εξουσίες κάθε κράτους, δηλαδή τα συστατικά μέρη του, βασίζονται στη νομοθεσία, στην κυβέρνηση και στη δικαιοσύνη. Η πρώτη εξουσία, η νομοθετική, περιλαμβάνει τη νόηση του νόμου, τη διάσκεψη, την απόφαση και την κήρυξή του. Η δεύτερη, η εκτελεστική, είναι η ενέργεια, η πράξη, η εκτέλεση του νόμου. Όμως, μεταξύ του νόμου και της εφαρμογής του εγείρονται αμφιβολίες και διενέξεις για ζητήματα που δεν έχουν προβλεφθεί από το νομοθέτη. Αυτά για να επιλυθούν, κατά την εκτέλεση του νόμου από την κυβέρνηση, ενεργεί η διοικητική δικαιοσύνη. Όταν, όμως, αναφύονται συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ των πολιτών, επεμβαίνει η δικαστική εξουσία και γεφυρώνει το χάσμα²⁶.

Με την άφιξη του βασιλιά Γεωργίου Α' στην Ελλάδα και τη θέσπιση του

23 Π. Βράιλας Αρμένης, *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφία*, ό.π., σσ. 331-332.

24 Κ. Lenk, *Πολιτική κοινωνιολογία*, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 49-50.

25 Π. Δ. Δαγτόγλου, *Σημειώσεις Πολιτικής Ιστορίας*, ό.π., σσ. 271-272.

26 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου, (επιμ.), *Πέτρον Βράιλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, ό.π., σσ. 474-480.

Συντάγματος του 1864 καταργήθηκε ο θεσμός της Γερουσίας και παρέμεινε η Βουλή²⁷. Η σταχυολόγηση του έργου του Βράιλα κάνει σαφή την πεποίθησή του ότι η ασφαλέστερη διακυβέρνηση ενός κράτους είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί όταν υπάρχουν δύο νομοθετικά σώματα. Με αυτόν τον τρόπο, λέγει, επιτυγχάνεται η ελαχιστοποίηση των συγκρούσεων μεταξύ εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας και η μετατροπή των μειονεκτημάτων σε οφέλη για την κοινωνία. Η νομοθετική εξουσία, κατά τον Βράιλα, είναι ο συνεκτικός κρίκος μεταξύ της κυβέρνησης, του βασιλιά και της κοινωνίας που φέρνει τη σταθερότητα στο πολιτικό σύστημα²⁸. Πιο συγκεκριμένα, η ενδεχόμενη καθυστέρηση στη λειτουργία των θεσμών και στην υλοποίηση των αποφάσεων αποτελεί πλεονέκτημα, καθώς οι αποφάσεις λαμβάνονται με ωριμότερη σκέψη και επεξεργασία. Επίσης, το ένα από τα δύο νομοθετικά σώματα (η Γερουσία) αποτελεί αντίβαρο για το άλλο και έχει τη δυνατότητα παύσης των συγκρούσεων λόγω της ισοβιότητας των μελών της. Η ισοβιότητά τους προσδίδει αριστοκρατικό χαρακτήρα στη λειτουργία της, ο οποίος, όμως, δεν αποτελεί τροχοπέδη για την κοινωνία καθώς ισχυροποιεί την αποφασιστικότητα των ενεργειών της. Τα συντηρητικά στοιχεία της Γερουσίας αναμιγνύονται με τα νεωτεριστικά της Βουλής και εγγυώνται τη σταθερότητα και τη διάρκεια του πολιτεύματος²⁹.

Η οργάνωση της υπερκείμενης αυτής Βουλής, οιοσδήποτε Γερουσίας³⁰ προκύπτει από την ίδια την εξουσία της, τη φύση και τον προορισμό της, καθώς οφείλει να είναι το ενδιάμεσο στοιχείο μεταξύ των εξουσιών. Άλλωστε, η συμμετοχή του Βράιλα στα θεσμικά όργανα διοίκησης στα υπό αγγλική κατοχή Ιόνια Νησιά έως και την ένωσή τους με το ελληνικό κράτος (21 Μαΐου/2 Ιουνίου 1864), του έδινε τη δυνατότητα να παρατηρήσει και να μελετήσει τον τρόπο λειτουργίας της Γερουσίας³¹. Επομένως, θεωρούσε ότι η εξουσία της και τα πρόσωπα που τη συγκροτούν πρέπει να προέρχονται και από την κυβέρνηση και από τον λαό. Όταν προέρχεται μόνο από την κυβέρνηση δεν είναι ενδιάμεση εξουσία και δεν έχει ανεξαρτησία, όταν πηγάζει μόνο από τον λαό τότε είναι περιττή η ύπαρξή της. Επομένως, η άνω Βουλή πρέπει να είναι, εκλεγόμενη μεν από την κυβέρνηση, συγκροτημένη όμως από άτομα που ανήκουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες με ιδιαίτερα προσόντα³².

27 Ο θεσμός της Γερουσίας επανήλθε στο ελληνικό πολιτικό σύστημα στις 6 Μαρτίου του 1927 μετά την ψήφιση του Συντάγματος της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας. Οι πρώτες γερουσιαστικές εκλογές έγιναν στις 21 Απριλίου 1929 και η λειτουργία της ξεκίνησε τον Μάιο του ίδιου έτους και έπαυε την 1^η Απριλίου 1935 μετά από απόφαση της Κυβέρνησης Παναγή Τσαλδάρη. Βλ. Αντ. Μακρυδημήτρης (επιμ.), *Πρόεδροι της Βουλής, Γερουσίας και Εθνοσυνελεύσεων (1821-2008)*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2009, σσ. 350-353.

28 Εφημ. «Ελλάς», φ. 61 (10.12.1866), σ. 1.

29 Σ' αυτό το σημείο ο Βράιλας ήταν πιθανόν επηρεασμένος από τα Συντάγματα της Αμερικής που καθιέρωναν τη λειτουργία δύο νομοθετικών σωμάτων. Βλ. Χρ. Γ. Σγουρίτσας, *Συνταγματικό Δίκαιον*, τ. Β', εκδ. «Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήνα 1964, σ. 4.

30 Πβ. *Αγόρευσεις του Γραμματέως της Γερουσίας Ιππ. Πέτρου Βράιλα Αρμένη κατά τη συνεδρίαση της Ιονίου Βουλής της 24/6 Μαΐου 1862*, Τυπογραφείον Ιονία – Σ. και Α. αδελφών Κάων, εν Κερκύρα 1862, σσ. 3-28.

31 Ν. Κ. Κουρκουμέλης, Ο Πέτρος Βράιλας Αρμένης ως υπόδειγμα πολιτικού στοχαστή του 19^{ου} αιώνα, *Ιονικά Ανάλεκτα*, τχ. 6, Οι Φίλοι του «Μουσείου Δ. Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων» - Ίδρυμα «Κώστα και Ελένης Ουράνη», Αθήνα 2016, σσ. 96-99.

32 Π. Βράιλας Αρμένης, *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφία*, ό.π., σ. 348.

Σε ένα σύστημα εξουσίας τέτοιου περιεχομένου, όταν ο νόμος ψηφιστεί από τις δύο βουλές, απαιτείται η επικύρωσή του από τον ανώτατο άρχοντα της Πολιτείας, διότι αυτός οφείλει να τον εκτελέσει αμέσως ή εμμέσως. Εάν ο ανώτατος άρχοντας δεν υπογράψει τον νόμο μπορεί, ουσιαστικά, να παρεμποδίσει την εκτέλεσή του ή ακόμη και να τον τροποποιήσει. Τότε η νομοθετική πράξη συμπληρώνεται και παραδίδει το έργο της στην εκτελεστική εξουσία³³. Το έργο αυτό πρέπει να το αναλάβουν λίγοι, την απόφασή του πολλοί.

Τα χαρακτηριστικά της εκτελεστικής εξουσίας είναι η ενότητα, η συνέχεια και η αναγκαστική δράση. Η εκτελεστική εξουσία, κατά τον Βράιλα, είναι ο θεσμός που επιτυγχάνει την κοινωνική συνοχή μέσω της εφαρμογής των πολιτικών αποφάσεων της νομοθετικής εξουσίας. Η κυβέρνηση με τη συνεισφορά του δικαίου³⁴ εγγυάται την ασφάλεια των πολιτών και της ιδιοκτησίας τους. Η εφαρμογή των νομοθετικών αποφάσεων γίνεται από τα εκτελεστικά όργανα του κράτους, τους υπαλλήλους του, οι οποίοι αποτελούν τη δημοκρατική πτυχή του.

Η εκτελεστική εξουσία καταμερίζεται σε διάφορα υπουργεία και περιλαμβάνει μια βαθμική ιεραρχία που συγκροτείται από υπαλλήλους από το ανώτατο αξίωμα του υπουργού μέχρι τον κατώτερο βαθμό του υπαλλήλου. Η διοικητική κατανομή διαμορφώνεται ανάλογα με την έκταση, τη μορφολογία και την πληθυσμιακή σύνθεση της χώρας, με στόχο την ενότητα. Στη βάση της διοικητικής διαίρεσης βρίσκεται ο δήμος, που είναι ο πυρήνας της επικράτειας³⁵ που εξασφαλίζει τα ατομικά, οικογενειακά και εθνικά συμφέροντα και την εύρυθμη λειτουργία του δημόσιου και πολιτικού βίου. Καμία πολιτική ενέργεια, σε υλικό και πνευματικό επίπεδο, δεν είναι δυνατόν να τελεσφορήσει αν δεν στηριχθεί από τα δημοτικά όργανα. Στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση του κάθε δήμου, ενυπάρχουν τα ίδια στοιχεία που υπάρχουν και στο κράτος, δηλαδή, νομοθεσία, εκτέλεση, δικαιοσύνη, οικονομία και ένοπλη δύναμη, περιορισμένα όμως μέσα σε καθορισμένο κύκλο και χώρο. Η δημοτική αρχή υποτάσσεται στην κεντρική εξουσία προς εξυπηρέτηση του κοινού συμφέροντος, ενώ αυτή οφείλει να επιτηρεί το έργο του δήμου στα συγκεκριμένα όρια του, διασφαλίζοντας την ελευθερία και την ανεξαρτησία του³⁶.

33 Είναι σημαντικό να παρατηρηθεί ότι υπήρξε περίοδος στην ελληνική πολιτική ιστορία όπου θεσπίστηκε το σύστημα της *Κυβερνώσας Βουλής*. Στο σύστημα αυτό η Εθνοσυνέλευση, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις, είχε υπό την αρμοδιότητά της τόσο την άσκηση της νομοθετικής αλλά και της νομοτελεστικής εξουσίας. Εφαρμόστηκε από τις 9 Φεβρουαρίου έως τις 19 Οκτωβρίου του 1863, πριν, δηλαδή, από την άφιξη στην Ελλάδα του βασιλιά Γεωργίου Α' του Γλύξμπουργκ. Βλ. Χ. Μπαμπούνης, *Η Κυβερνώσα Βουλή κατά την ελληνική μεσοβασιλεία*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 2013, σσ. 11-13.

34 Κ. Λ. Γεωργόπουλος, *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τ. Α', πανεπιστημιακές εκδόσεις, Αθήνα 1968, σσ. 8-11.

35 Η φράση αυτή παραπέμπει νοηματικά στον ιδρυτικό νόμο για τη σύσταση του θεσμού της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης (27.12.1833/8.1.1834) στο ελληνικό κράτος, ο οποίος ίσχυσε από τις 10/22 Ιανουαρίου του 1834. Ο νόμος αυτός θεσπίστηκε από τη βασιλική Αντιβασιλεία εν ονόματι του ανήλικου, τότε, βασιλιά Όθωνα. Βλ. Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862). Θεσμικό πλαίσιο, Οργάνωση και λειτουργία*, εκδ. «Gutenberg», Αθήνα 2009, σσ. 127-128. Δ. Α. Σακκής, *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848). Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, τ. Α', εκδ. «Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός», Αθήνα 2001, σσ. 38-43. Σπ. Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Β', εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1998, σ. 103.

36 Κ. Κατσαδόρος, *Συμβολή εις την ανωτέραν βαθμίδα τοπικής αυτοδιοικήσεως, επαρχιακά και νομαρχιακά*

Ο δήμος ενωμένος με άλλους δήμους σχηματίζει τις διάφορες επαρχίες του κράτους. Στις επαρχίες πρέπει να υπάρχουν υπάλληλοι της εκτελεστικής εξουσίας, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι, μετακλητοί και εξαρτώνται από τους υπουργούς, που έχουν δικαίωμα αποπομπής τους. Η ευθύνη των υπουργών είναι προσωπική, μεταφέρεται βαθμηδόν στους υφισταμένους τους και κινούμενη κυκλικά επιστρέφει στα ανώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας αναλόγως των εξαρτήσεων που υπάρχουν με τη γενική κυβέρνηση και τα τοπικά συμφέροντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναφέρεται στον συνδυασμό αρμοδιοτήτων και δράσης κεντρικής και αποκεντρωμένης διοίκησης ήταν η δημοσιευμένη, στην εφημερίδα «Ελλάς», επιστολή του Υπουργού Εσωτερικών Αλ. Κουμουνδούρου τον Ιανουάριο του 1867 σχετικά με την κατάρτιση νομοσχεδίου για το ζήτημα της ληστείας³⁷. Τα επαρχιακά και τα δημοτικά όργανα προωθούν τα συμφέροντα της τοπικής κοινωνίας και αποβλέπουν στην ανάπτυξη της διαδραματίζοντας σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη του έθνους. Οι λειτουργίες τους βασίζονται στην έλλογη κρίση και στη δίκαιη αξιολόγηση των κοινωνικών αιτημάτων³⁸.

Τα ανωτέρω όργανα συνιστούν την *υπουργική εξουσία*, η οποία για να ενεργεί σύμφωνα με τον νόμο, πρέπει να είναι υπεύθυνη, μετακλητή και κατανεμημένη σε ειδικούς τομείς. Η διαίρεση των υπουργείων αντιστοιχεί στα αντικείμενα της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας, δηλαδή, στα αντικείμενα της ενέργειας του κράτους³⁹. Το κράτος είναι ηθικό και έλλογο πρόσωπο που, όπως τα μέλη της κοινωνίας, οφείλει να εκπληρώνει τα καθήκοντά του σύμφωνα με το δίκαιο. Τα καθήκοντά του είναι η προστασία της κοινωνίας, η εγγύηση του δικαίου και η υλική και πνευματική ανάπτυξη μέσω της διοικητικής εξουσίας. Η σύσταση των διαφόρων υπουργείων αποσκοπεί στην εκπλήρωση αυτών των καθηκόντων. Το καθήκον της προστασίας εξασφαλίζεται από τα Υπουργεία Δικαιοσύνης, Ενόπλων Δυνάμεων και Εσωτερικής Ασφάλειας, ενώ η εγγύηση του δικαίου από τα Υπουργεία Παιδείας, Δημοσίων Έργων και Καταστημάτων, Βιομηχανίας, Εκκλησιαστικών Διατάξεων. Η εκπλήρωση και των δύο καθηκόντων εξασφαλίζεται από τα Υπουργεία Οικονομικών και Εξωτερικών Σχέσεων. Οι αρμοδιότητες των υπουργείων, ανεξαρτήτως του τρόπου διαίρεσης ή κατανομής τους, παραμένουν πάντα οι ίδιες⁴⁰.

Η υπουργική εξουσία είναι μετακλητή, υπεύθυνη, και διαιρεμένη, ενώ η βασιλική είναι συνεχής, ανεύθυνη, μία και αδιαίρετη⁴¹. Σύμφωνα με τον Βράβια, το πρόσωπο του βασιλιά θεωρείται ιερό, απαραβίαστο και ανυψωμένο στο ανώτατο αξίωμα του κράτους. Ο βασιλιάς αποτελεί πηγή της δικαιοσύνης,

συμβούλια, Αθήνα 1978, σ. 570.

37 Εφημ. «Ελλάς», φ. 66 (14.1.1867), σσ. 3-4.

38 Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική Αυτοδιοίκηση και ελλαδικός χώρος*, εκδ. «Βάνιας», Αθήνα 2007, σσ. 50-51.

39 Π. Πουλής, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου και Θεσμών. Οργάνωση του Κράτους. Ατομικές ελευθερίες – Διοίκηση – Υπάλληλοι*, εκδ. «Σάκκουλας», Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2004, σ. 287.

40 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου, (επιμ.), *Πέτρον Βράβια Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, ό.π., σσ. 474-476.

41 Δημ. Θ. Τσάτσος, *Συνταγματικό δίκαιο*, ό.π., τ. Β', σσ. 105-111.

διορίζει τα μέλη της Γερουσίας και της εκτελεστικής εξουσίας, αντιπροσωπεύει το κράτος στο εξωτερικό, είναι ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων και το στοιχείο της πολιτείας που συμβιβάζει τις ακραίες τάσεις. Η εφαρμογή του μετακλητού των υπουργών γίνεται με την απομάκρυνση των υπουργών όταν δεν συμμορφώνονται στη νομοθεσία. Στις περιπτώσεις, όμως, που η νομοθετική εξουσία δεν εκφράζει τον κοινωνικό λόγο, ο βασιλιάς έχει το δικαίωμα και συνάμα το καθήκον να διαλύσει την υπάρχουσα εξουσία και να προκηρύξει εκλογές⁴².

Η νομοθετική εξουσία οφείλει να αποσκοπεί στην ενότητα των διανοιών και των βουλήσεων, που πρέπει να αποτελούν τη βάση και την υπόσταση της εκτελεστικής εξουσίας. Αποτυπώνει τον κοινωνικό λόγο (discourse) και υλοποιείται ανεξαρτήτως χρονικών καθυστερήσεων. Η νομοθετική εξουσία πρέπει να αποφεύγει τις ακραίες διοικητικές πράξεις, δηλαδή, την υπερβολική συγκέντρωση και αποκέντρωση αρμοδιοτήτων, καθώς είτε δημιουργείται δυσλειτουργία στον εκτελεστικό μηχανισμό είτε διασπάται η ενότητα της κοινωνίας⁴³.

Η τρίτη εξουσία, η δικαστική, βρίσκεται ανάμεσα στον νόμο και στην εκτέλεσή του είτε από την κυβέρνηση είτε από τους πολίτες⁴⁴. Οι αρμοδιότητές της διαιρούνται σε είδη που αφορούν σε διοικητικά, αστικά, εμπορικά και ποινικά ζητήματα. Καθήκον της είναι η ορθή αντίληψη του νόμου και η έλλογη εφαρμογή του. Τα χαρακτηριστικά της είναι η κρίση, η αποφασιστικότητα, η ανεξαρτησία από τις άλλες δύο εξουσίες, η ουδετερότητα, η διάρκεια, το αμετάβλητο των αποφάσεων της, καθώς και το ανεύθυνο της γνώμης των δικαστικών οργάνων. Σκοπός της είναι η εξάλειψη των διαφορών και η αποκατάσταση της νομιμότητας. Οι περιπτώσεις κατάχρησης εξουσίας από τα δικαστικά όργανα αποφεύγονται με τη λειτουργία του *ορκοδικείου* (ορκωτό δικαστήριο), καθώς τα ορκωτά μέλη του εκφράζουν τη συνείδηση του κοινωνικού συνόλου και αντιπροσωπεύουν την κοινωνική άποψη. Η σύστασή του γίνεται με κλήρο από κατάλογο πολιτών έτσι, ώστε να διασφαλίζεται το αδιάβλητο και το αμερόληπτο της λειτουργίας του.

4. Συμπεράσματα

Το κράτος κατά τον Κερκυραίο φιλόσοφο Π. Βράϊλα-Αρμένη έπρεπε να συνδέεται με το έθνος, γιατί το τελευταίο είναι μία μονάδα του παγκόσμιου συστήματος⁴⁵, όπου δρούσαν και συνεχίζουν να δρουν και να συνυπάρχουν πολλά διαφορετικά

42 Αλ. Σβώλος, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 1998, σ. 165.

43 Β. Σ. Καλκάνης – Αντ. Γ. Μαγκάκης, *Συνταγματικό Δίκαιον, Φροντιστηριακά μαθήματα*, εκδ. «Δ. Ν. Τσάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα και Σίω», Αθήνα 1926, σ. 152. Κ. Α. Γεωργόπουλος, *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τ. Α', πανεπιστημιακές εκδόσεις, Αθήνα 1968, σσ. 9-11. Γ. Ν. Λεοντσίνης, *Η εισαγωγή του πολιτειακού στοχασμού στον ελληνικό χώρο και ο Ρήγας*, Υπέρεια 1 (1990), σ. 519.

44 Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862). Κατά τας νεωτάτας πηγάς ξένων τε και ημετέρων ιστορικών*, εν Αθήναις 1894, σ. 234.

45 Ε. Μουτσόπουλος – Αικ. Δώδου (επιμ.), *Πέτρου Βράϊλα – Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, ό.π, σσ. 499-502.

έθνη που μέσω της διαφορετικότητάς τους εξασφαλίζουν την αρμονία του συστήματος. Επομένως, όσες κοινωνίες συμμετέχουν στην παγκοσμιότητα βρίσκονται σε σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, διατηρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη διεθνή ισορροπία. Μέρος της διεθνούς ισορροπίας είναι και ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας και αυτό το στοιχείο διαπίστωνε ο Βράιλας στην Κρητική επανάσταση του 1866, που ήταν αποτέλεσμα της αγωνίας των Κρητικών για απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό και ένωση με το ελληνικό κράτος⁴⁶.

Για να έχει τη δυνατότητα το κράτος, ως έλλογο και ηθικό πρόσωπο, να συνάπτει σχέσεις με άλλα κράτη θα πρέπει να έχει υπό τον έλεγχό του, μέσω της δικαιοσύνης, τη δομή της εσωτερικής του λειτουργίας ούτως ώστε να μπορεί να προχωρά σε εξωτερικές ενέργειες (πράξεις). Έτσι, κάθε κράτος έχει καθήκον να σέβεται τόσο την ελευθερία των πολιτών του μέσω της δικαιοσύνης, όσο και την ελευθερία των άλλων κρατών, δηλαδή το δικαίωμα της ανεξαρτησίας τους. Η εφαρμογή του διεθνούς δικαίου διαφέρει από αυτή του δημοσίου δικαίου, διότι η εφαρμογή του πρώτου γίνεται «ουχί πλέον μιας και της αυτής κοινωνίας αλλ' εις πλείονας κοινωνίας προς αλλήλας θεωρουμένας»⁴⁷.

Ο Βράιλας, σε τελευταία ανάλυση, συνδυάζει την πολιτική δράση με τις ιδεολογικές του απόψεις και επιλέγει σε κάθε περίπτωση τη μέση λύση και το συμβιβασμό των ακραίων τάσεων. Χρησιμοποιεί την οδό του διαλόγου και της «μεσότητος» για την επίλυση των διαφορών και τη διεκδίκηση των αιτημάτων. Επιπλέον, θεωρεί ότι οι λαοί, θέτοντας ως αφετηρία την ατομική ηθική των μελών της κάθε κοινωνίας, έχουν τη δυνατότητα να φτάσουν σε ένα ανώτερο στάδιο συνεργασίας, μέσα από την ίδρυση εθνικών κρατών, στην κατεύθυνση της επίτευξης της παγκόσμιας ειρήνης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γεωργόπουλος Κ. Α., *Στοιχεία Συνταγματικού Δικαίου*, τ. Α', πανεπιστημιακές εκδόσεις, Αθήνα 1968.

Δαγτόγλου Π. Δ., *Σημειώσεις Πολιτικής Ιστορίας (Ιστορίας πολιτικών θεσμών)*, εκδ. «Το Νομικόν – Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήνα χ.χ.

Ευαγγελίδης Τρ. Ε., *Ιστορία του Όθωνος Βασιλέως της Ελλάδος (1832-1862). Κατά τας νεωτάτας πηγάς ξένων τε και ημετέρων ιστορικών*, εν Αθήναις 1894.

Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ελληνική Εκπαίδευση*, τ. Β', εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα 1998.

Καλκάνης Β. Σ. – Μαγκάκης Αντ. Γ., *Συνταγματικό Δίκαιον, Φροντιστηριακά μαθήματα*, εκδ. «Δ. Ν. Τσάκα – Σ. Δελαγραμμάτικα και Σία», Αθήνα 1926.

46 Εφημ. «Ελλάς», φ. 56 (5.11.1866), σσ. 1-2.

47 Π. Βράιλας Αρμένης, *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφίας*, ό.π., σ. 373.

- Κατσαδώρας Κ., *Συμβολή εις την ανωτέραν βαθμίδα τοπικής αυτοδιοικήσεως, επαρχιακά και νομαρχιακά συμβούλια*, Αθήνα 1978.
- Κιτρομηλίδης Π. Μ., *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων*, εκδ. «Πορεία», Αθήνα 1999.
- Κουρκουμέλης Ν. Κ., Ο Πέτρος Βράϊλας Αρμένης ως υπόδειγμα πολιτικού στοχαστή του 19^{ου} αιώνα, *Ιονικά Ανάλεκτα*, τχ. 6, Οι Φίλοι του «Μουσείου Δ. Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων» - Ίδρυμα «Κώστα και Ελένης Ουράνη», Αθήνα 2016, σσ. 83-102.
- Λεοντσίνης Γ. Ν., *Η εισαγωγή του πολιτειακού στοχασμού στον ελληνικό χώρο και ο Ρήγας*, Υπέρεια 1 (1990), σσ. 519-532.
- Μακρυδημήτρης Αντ. (επιμ.), *Πρόεδροι της Βουλής, Γερουσίας και Εθνοσυνελεύσεων (1821-2008)*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2009.
- Μουτσόπουλος Ε. – Δώδου Αικ. (επιμ.), *Πέτρου Βράϊλα Αρμένη φιλοσοφικά έργα (Corpus Philosophorum Graecorum Recentiorum)*, τ. 1, Ε.Ι.Ε., Θεσσαλονίκη 1969.
- Μπαμπούνης Χ., *Τοπική Αυτοδιοίκηση και ελλαδικός χώρος*, εκδ. «Βάνιας», Αθήνα 2007.
- Μπαμπούνης Χ., *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862). Θεσμικό πλαίσιο, Οργάνωση και λειτουργία*, εκδ. «Gutenberg», Αθήνα 2009.
- Μπαμπούνης Χ., *Η Κυβερνώσα Βουλή κατά την ελληνική μεσοβασιλεία*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 2013.
- Πουλής Π., *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου και θεσμών. Οργάνωση του Κράτους. Ατομικές ελευθερίες – Διοίκηση – Υπάλληλοι*, εκδ. «Σάκκουλας», Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2004.
- Σακκής Δ. Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833-1848), Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, τ. Α΄, εκδ. «Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός», Αθήνα 2001.
- Σβώλος Αλ., *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. «Στοχαστής», Αθήνα 1998.
- Σεφερλή Παν. Δ., Ο Πέτρος Βράϊλας Αρμένης ως Συντάκτης και Εκδότης των εφημερίδων «Πατρίς» και «Ελλάς», *Ιονικά Ανάλεκτα*, τχ. 6, Οι Φίλοι του «Μουσείου Δ. Σολωμού και επιφανών Ζακυνθίων» - Ίδρυμα «Κώστα και Ελένης Ουράνη», Αθήνα 2016, σσ. 187-208.
- Τσάτσος Δημ., *Συνταγματικό Δίκαιο. Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, τ. Β΄, εκδ. «Αντ. Ν. Σάκκουλα», Αθήνα – Κομοτηνή 1993.
- Τσάτσος Δημ. Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρητικό Θεμέλιο*, τ. Α΄, εκδ. «Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήνα – Κομοτηνή 1994

Ξενόγλωσση

- Abendroth W. – Lenk K., *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*, εκδ. «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1983.
- Dahl R., *Σύγχρονη πολιτική ανάλυση*, εκδ. «Παπαζήσης», Αθήνα 1979.
- Kahn Ch., *Discovering the Will. From Aristotle to Augustine* στο J. Dillon and A. Long (eds), *The Question of Eclecticism: Studies in Later Greek Philosophy*, University of California Press, Berkeley CA 1988.
- Mulgan R. G., *Aristotle's political theory, an introduction for students of Political Theory*, εκδ. «Clarendon Press», Oxford 1977.
- Σγουρίτσας Χρ. Γ., *Συνταγματικό Δίκαιον*, τ. Β', εκδ. «Αντ. Ν. Σάκκουλας», Αθήναι 1964.
- Schwartzenberg R. G., *Πολιτική κοινωνιολογία*, εκδ. «Παρατηρητής», τ. Α', Θεσσαλονίκη 1984.
- Wolff Fr., *Ο Αριστοτέλης και η Πολιτική*, Κώστας Ν. Πετρόπουλος (μτφρ.), εκδ. «Ινστιτούτο του Βιβλίου - Μ. Καρδαμίτσα», Αθήνα 1995.

Ιστοσελίδες

- Αγόρευσις του Γραμματέως της Γερουσίας Ιππ. Πέτρου Βράϊλα Αρμένη κατά τη συνεδρίαση της Ιονίου Βουλής της 24/6 Μαΐου 1862*, Τυπογραφείον Ιονία – Σ. και Α. αδελφών Κάων, εν Κερκύρα 1862, σσ. 3-28.
- Βράϊλας Αρμένης Π., *Θεωρητικής και Πρακτικής Φιλοσοφίας Στοιχεία*, Τυπογραφείον «Ερμής» Αντωνίου Τερζάκη, εν Κερκύρα 1862.
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως* (ΕτΚ), φ. 20 (20.3.1865), σσ. 113-116' φ. 49 (28.10.1865), σσ. 321-324.
- Εφημ. «Ελλάς», φ. 50 (16.10.1865), σσ. 1-4' φ. 52 (30.10.1865), σσ. 1-4' φ. 53 (6.11.1865), σσ. 1-4' φ. 54 (13.11.1865), σσ. 1-4' φ. 56 (5.11.1866), σσ. 1-4' φ. 61 (10.12.1866), σσ. 1-4' φ. 64 (1.1.1867), σσ. 1-4' φ. 66 (14.1.1867), σ. 1-4.

Βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα

Ο Χρήστος Δεληγιάννης γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών (Ν.Ο.Π.Ε.) του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι διδάκτωρ Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι επιστημονικές του δημοσιεύσεις και οι ανακοινώσεις του σε πανελλήνια και διεθνή συνέδρια αφορούν στην Ιστορία Θεσμών, την Πολιτική Ιστορία και την Ιστορία της Εκπαίδευσης.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες
Πάτρα, Σεπτέμβριος 2023 / Τεύχος 19, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργγιάννης
<http://politika.inpatra.gr>